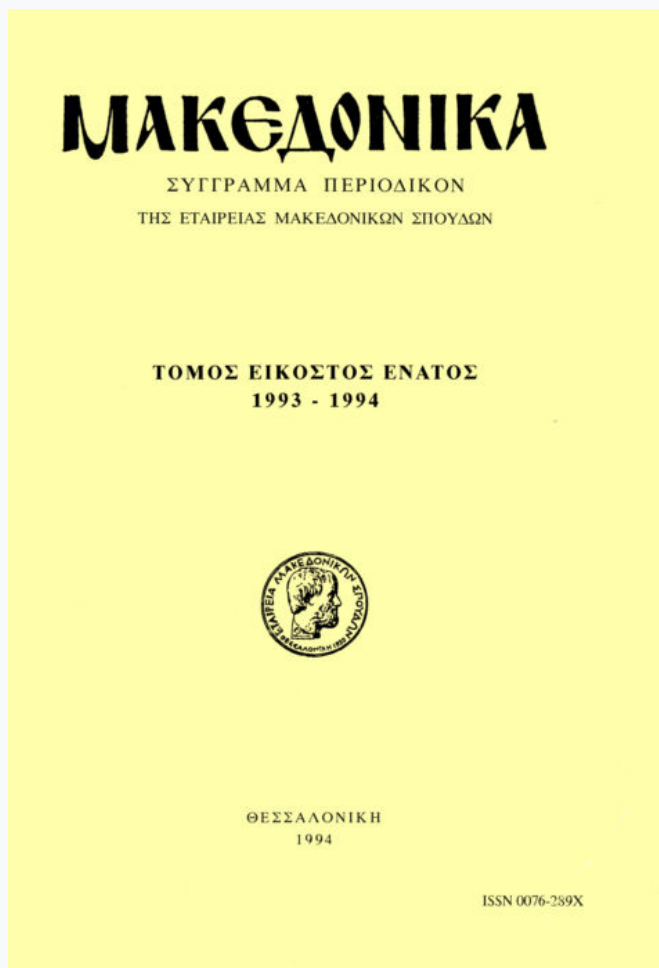

Μακεδονικά

Τόμ. 29, Αρ. 1 (1994)

Παλαιά εκκλησιαστικά έντυπα των ναών της Ν. Τρίγλιας Χαλκιδικής

Λήδα Τόσκα-Ζαχάρωφ

doi: [10.12681/makedonika.190](https://doi.org/10.12681/makedonika.190)

Copyright © 2014, Λήδα Τόσκα-Ζαχάρωφ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τόσκα-Ζαχάρωφ Λ. (1994). Παλαιά εκκλησιαστικά έντυπα των ναών της Ν. Τρίγλιας Χαλκιδικής. *Μακεδονικά*, 29(1), 39–86. <https://doi.org/10.12681/makedonika.190>

ΠΑΛΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΕΝΤΥΠΑ ΤΩΝ ΝΑΩΝ
ΤΗΣ Ν. ΤΡΙΓΛΙΑΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Τό 1983-84 καταγράφηκαν από τή 10η Έφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων οἱ φορητές εἰκόνες, τά λειτουργικά σκεύη καί τά παλαιά βιβλία, που φυλάσσονται στούς δύο ναοούς τῆς Ν. Τρίγλιας¹: τόν Ἅγιο Ἀθανάσιο καί τήν Παντοβασίλισσα.

Ὁ ναός τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, κτίσμα τοῦ περασμένου αἰώνα, βρίσκεται στίς ΒΑ παρυφές τοῦ οἰκισμοῦ, κοντά στό μετοχιακό συγκρότημα τῆς Μ. Βατοπεδίου. Ὁ ναός αὐτός ἀνήκε στό συνοικισμό Σουφλάρ² —ό ὁποῖος μετονομάστηκε σέ Ν. Τρίγλια, μετά ἀπό τήν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων³— καί εἶναι ἕνας ἀπό τούς λίγους σωζομένους ναοούς τῆς Καλαμαριᾶς (Δ. Χαλκιδική) πού δέν ἦταν μετοχιακός⁴.

Ὁ ναός τῆς Παντοβασίλισσας, πού βρίσκεται πάνω στό δημόσιο δρόμο που διασχίζει τόν οἰκισμό, κτίστηκε⁵ μετά τήν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων,

1. Ἡ καταγραφή ἐγίνε μετά ἀπό πρόσκληση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου τῆς Ν. Τρίγλιας. Ἐκτός ἀπό τήν ὑπογράφουσα, στήν καταγραφή ἔλαβαν μέρος ὁ κ. Ἰωάννης Ταβλάκης, ἐπιμελητής ἀρχαιοτήτων, καί οἱ κ.κ. Λυδία Καΐτη καί Κρυστάλλω Μαντζανᾶ, ἐπιστημονικές συνεργάτιδες, τότε, τῆς 10ης ΕΒΑ. Εὐχαριστοῦμε τόν ἱερέα κ. Γεώργιο Πολύζο, πού μᾶς συμπαράσταθηκε θεριμότερα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς ἐργασίας μας.

2. Γιά τό Σουφλάρ βλ. κωδικοποιημένες τίς σχετικές μαρτυρίες στό Ρ. Bellier, R. Cl. Bon-doux, J. Cl. Cheynet, B. Geyr, J. P. Grelais, Vas. Kravari, *Paysages de Macédoine leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs, présenté par Jacques Lefort*, Paris 1986, σ. 244· βλ. ἐπίσης στό τέλος τοῦ ἀρθρου τό Ἐπίμετρο, ὅπου γίνεται σύντομη ἀνασκόπηση τῶν στοιχείων καί πληροφοριῶν πού ἀφοροῦν στό Σουφλάρ.

3. Ἡ μετονομασία τοῦ Σουφλάρ σέ Ν. Τρίγλια ἐντάσσεται μέσα στά πλαίσια τῆς μετονομασίας καί ἄλλων συνοικισμῶν τοῦ Κράτους πού ἔχαν ξενόφωνα ὀνόματα· οἱ μετονομασίες κανονίσθηκαν μέ τό Ν.Δ. τῆς 17.9.1926 καί ἐπικυρώθηκαν μέ τό Ν.Δ. τῆς 13.11.1927, πού δημοσιεύθηκε στό ΦΕΚ/Α' 281/1927.

4. Γιά τό πρόβλημα τῆς μορφῆς τῶν ἐγκαταστάσεων στήν Καλαμαριά κατά τήν τουρκοκρατία βλ. Παν. Στάμος, Ὁ μητροπολίτης Κασσανδρείας Εἰρηναῖος (1863-1945), Ἀθήνα 1970, σσ. 74-75 καί 210-214, Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες τῶν χωριῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατά τήν τουρκοκρατία», *Μακεδονικά Κ'* (1980) 434-459, ὅπου δίδεται μία γενικότερη εἰκόνα τῆς καταστάσεως καί τῆς μορφῆς τῶν ἐγκαταστάσεων στήν περιοχή Θεσσαλονίκης κατά τά μέσα κυρίως τοῦ 19ου αἰῶνα· μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναφέρεται: «μεταβολή πολλῶν χωριῶν σέ τοιφλίκια λόγω τῶν δυσβάστακτων φόρων κατά τόν 18ο-19ο αἰ. Στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα τά χωριά πού ἔχαν μεταβληθεῖ σέ τοιφλίκια ἦταν πολύ περισσότερα στήν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καί στήν περιοχή τῆς Καλαμαριᾶς...».

5. Ὁ ναός, μεταξύ ἄλλων κτισμάτων, ἀνηγέρθη μέ τή φροντίδα τοῦ μητροπολίτη Κασσανδρείας Εἰρηναίου, βλ. Στάμος, ὁ.π., σ. 97 καί σημ. 76.

πού ήλθαν κυρίως από τήν Τρίγλια της Προποντιδός⁶, καί ἔδωσαν στό ναό τό ὄνομα τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ τῆς πατρίδας τους⁷.

Στήν ἐργασία πού ἀκολουθεῖ ἀσχολοῦμαστε μόνο μέ τήν παρουσίαση τῶν παλαιῶν βιβλίων πού καταγράφηκαν στοὺς δύο ναοὺς τοῦ χωριοῦ.

Σκοπὸς τῆς παρουσίας αὐτῆς δέν εἶναι τόσο ἡ βιβλιογραφική τους καταγραφή, ὅσο ὁ καταρτισμὸς ἐνός καταλόγου τοῦ πλούσιου ὕλικου (προσφυγικοῦ καί ντόπιου) πού ὑπάρχει στή Ν. Τρίγλια, καθὼς καί ἡ ἀντίληψη πληροφωρίων εἴτε ἀπ' αὐτά καθ' ἑαυτά τὰ βιβλία εἴτε ἀπὸ τίς ἐνθυμήσεις πού περιέχουν.

Τὰ βιβλία εἶναι λειτουργικά καί καλύπτουν τὴ χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸ 1725-1905⁸. Ἡ παρουσιάσή τους γίνεται ὡς ἑξῆς:

Κατάλογος βιβλίων ἀπὸ τὸ 1725-1862⁹, στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται 22 ἐκδόσεις. Ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ βιβλία ἤδη καταχωρημένα στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, ἡ παρουσιάσή τους εἶναι συνοπτικὴ μὲ παραπομπὴ στίς κύριες γενικὲς βιβλιογραφίες. Ἀκολουθεῖ γενικὸς σχολιασμὸς μέ τήν ἐπισήμανση ὀρισμένων ἰδιαίτερων στοιχείων πού χαρακτηρίζουν μερικὰ ἀπ' αὐτὰ καί τέλος γίνεται προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῆς προελεύσεως τῶν βιβλίων.

Κατάλογος βιβλίων ἀπὸ τὸ 1886-1905, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει 27 ἐκδόσεις. Ἐπειδὴ δέν ὑπάρχει γενικὴ βιβλιογραφία γιὰ τίς ἑλληνικὲς ἐκδόσεις μετὰ τὸ 1863, στὸν κατάλογο αὐτὸ δίδονται τὰ πλήρη βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα κάθε ἐντύπου. Ἀκολουθεῖ, ὅπως καί στὴν προηγούμενη περίπτωση, ἕνας γενικὸς σχολιασμὸς καί προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῆς προελεύσεως τῶν βιβλίων.

Στὴ συνέχεια παρατίθεται κατάλογος τῶν ἀκέφαλων βιβλίων καί ἕνας κατάλογος μέ τὰ ἑλλειπῆ ἀντίτυπα.

Μετὰ τοὺς καταλόγους πραγματευόμαστε τίς ἐνθυμήσεις πού ἔχουν γρα-

6. Ἡ Μ. Βατοπεδίου, ἡ ὁποία τὸ 1903 εἶχε ἀγοράσει τὸ Σουφλάρ (βλ. σχετ. σημ. 2 καί Ἐπίμετρο), τὸ παραχώρησε στοῦ Δημῖοιο, προκειμένου νὰ ἐγκατασταθοῦν οἱ πρόσφυγες· βλ. καί τὸ σχετικὸ μισθωτήριο πού συνήφθη στίς 18.4.1924: Μισθωτήριον τῶν ἐν Χαλκιδικῇ ἁγιορειτικῶν μετοχιῶν, Ἀθῆνα 1924, σ. 14, ὁρος ΙΖ'. Γιὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν προσφύγων στοῦ Σουφλάρ βλ. Βεν. Ἀδομαντιάδης, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προούσης», *Μικρασιατικά Χρονικά* 8 (1959) 127-128, Θαν. Πισωκίδης, *Τρίγλια Βιθυνίας*, Ραφίνα, Ὀκτώβριος 1983, σσ. 111-123, 184-185, 202, Ἀπ. Τσίτερ, *Τρίγλια τοῦ Κιανοῦ Κόλπου Προποντιδῆς. Νέα Τρίγλια Χαλκιδικῆς. Ραφίνα Ἀττικῆς*, Θεσσαλονίκη 1979, σσ. 51-57. Σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῶν κατοίκων, τὸ 1947 ἐγκαταστάθηκαν στή Ν. Τρίγλια οἱ κάτοικοι τοῦ γειτονικοῦ συνοικισμοῦ Μπαριακλῆ, πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν Κερασιὰ τῆς Θράκης· βλ. Μ. Μαργελάκης - Ἀ. Βακαλόπουλος, *Αἱ προσφυγικαὶ ἐγκαταστάσεις ἐν τῇ περιοχῇ Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1955*, σ. 465.

7. Γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παντοκράτειρας στὴν Τρίγλια τῆς Προποντιδῆς βλ. Cyril Mango - Ihor Ševčenko, «Some Churches and monasteries of the sea of Marmara», *DOP* 27 (1973) 238-240, R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975, σσ. 137-138, 185-187, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

8. Σῶζεται καί σπάρραγμα Πεντηκοσταρίου τοῦ 1681.

9. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κ. Πλασιέρα τῆς Ε.Μ.Σ. πού μέ εἰσήγαγε στὰ μυστικά τῶν βιβλιογραφικῶν καταλόγων καί τῆς καταλογογραφήσεως τῶν βιβλίων.

φεί στα βιβλία, καθώς και τίς επιγραφές που υπάρχουν στή στάχωση όρισμένων.

Τέλος προστίθεται πίνακας, στόν όποιο καταχωρούνται τά βιβλία των όποιών έχει εξακριβωθεί, μέ βεβαιότητα ή άρκετή πιθανότητα, ό τόπος προελεύσεως.

Ι. Βιβλία από τό 1725-1862

Στόν κατάλογο που ακολουθεί αναφέρεται μόνον ό τίτλος των βιβλίων, ή χρονολογία έκδόσεώς τους, ό αριθμός τους στίς υπάρχουσες βιβλιογραφίες¹⁰ και τέλος ό ναός, στόν όποιο φυλάσσονται μαζί μέ τόν αριθμό που τούς δόθηκε κατά τήν καταγραφή τους από τήν ΙΟη Ε.Β.Α.

Περιεχόμενο	Έτος	Βιβλιογραφική παραπομπή	Ναός φυλάξεως και αριθμός καταγραφής
Πεντηκοστάριον	1725	Legrand I, 165	"Άγιος 'Αθανάσιος, 68
Εὐαγγέλιον	1740	Legrand I, 267	Παντοβασιλίσσα, 103
Μήν 'Ιούνιος	1740	Legrand I, 274	"Άγιος 'Αθανάσιος, 61
Εὐαγγελιστάριον	1745	Πλουμίδης, 9	Παντοβασιλίσσα, 103
Εὐαγγέλιον	1748	Λαδάς-Χατζηδημος II, 345	Παντοβασιλίσσα, 105
Εὐαγγελιστάριον	1748	Λαδάς-Χατζηδημος II, 344	Παντοβασιλίσσα, 105
Εὐαγγέλιον	1754	Legrand I, 439	Παντοβασιλίσσα, 99
Εὐαγγελιστάριον	1754	Legrand I, 439	Παντοβασιλίσσα, 99
Εὐαγγέλιον	1759	Λαδάς Χατζηδημος I, 80	Παντοβασιλίσσα, 106

10. Παραθέτουμε έναν κατάλογο των γενικών βιβλιογραφιών που χρησιμοποιήθηκαν στόν πίνακα μαζί μέ τή συνομογραφία τους:

α. Legrand, I, II: Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, oeuvre posthume complétée et publiée par mgr L. Petit et H. Pernot, tome premier, Paris 1928, tome deuxième, Paris 1928.

β. Λαδάς - Χατζηδημος Ι: Γ. Λαδάς - 'Αθ. Χατζηδημος, *Έλληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στόν δέκατο όγδοο αιώνα*, 'Αθήνα 1964.

γ. Λαδάς - Χατζηδημος ΙΙ: Γ. Λαδάς - 'Αθ. Χατζηδημος, *Έλληνική βιβλιογραφία. Συμβολή στόν δέκατο όγδοο αιώνα*, 'Αθήνα 1976.

δ. Γκίνης - Μέξας Ι, ΙΙ, ΙΙΙ: Δ. Γκίνης - Β. Μέξας, *Έλληνική βιβλιογραφία 1800-1863. Άναγραφή των κατά τήν χρονικήν ταύτην περίοδον όπουδήποτε έλληνιστί έκδοθέντων βιβλίων και έντύπων έν γένει. Μετά πίνακος των έφημερίδων και περιοδικών τής περιόδου ταύτης*, έν 'Αθήνας, τ. Ι 1939, τ. ΙΙ 1941, τ. ΙΙΙ 1957.

ε. Πλουμίδης: Γ. Σ. Πλουμίδης, «Τά παλαιά Έλληνικά βιβλία τής Βιβλιοθήκης του Έλληνικού 'Ινστιτούτου τής Βενετίας. Μετά προσθηκών εις τάς βιβλιογραφίας Ε. Legrand και Δ. Γκίνη - Β. Μέξα», *Θσαυρίσματα* 6 (1969) 143.

στ. Παπαδόπουλος, Προσθήκες: Θ. Ι. Παπαδόπουλος, «Προσθήκες στήν Έλληνική Βιβλιογραφία», *Ό Έρανιστής* 14 (1977) 138-184.

ζ. Παπαδόπουλος ΙΙ: Θ. Παπαδόπουλος, *Έλληνική βιβλιογραφία (1466-1800)*, τ. 2ος (Παράρτημα). Προσθήκαι - Συμπληρώσεις - Διορθώσεις, 'Αθήνα 1986.

Περιεχόμενο	Έτος	Βιβλιογραφική παραπομπή	Ναός φυλάξεως καὶ ἀριθμός καταγραφῆς
Εὐαγγελιστάριον	1759	Λαδάς-Χατζηδήμος I, 80	Παντοβασιλίσα, 106
Μηναίον τοῦ Αἰγούστου	1777	Παπαδόπουλος II, 753	Ἅγιος Ἀθανάσιος, 64
Μηναίον τοῦ Μαΐου	1778	Legrand II, 925	Παντοβασιλίσα, 100
Μηναίον τοῦ Σεπτεμβρίου	1779	Παπαδόπουλος, προσθήκες, 81	Ἅγιος Ἀθανάσιος, 67
Εὐαγγέλιον	1801	Γκίνης-Μέξας I, 74	Παντοβασιλίσα, 98
Εὐαγγελιστάριον ¹¹	1801	Γκίνης-Μέξας I, 61	Παντοβασιλίσα, 98
Μηναίον τοῦ Μαΐου	1803	Γκίνης-Μέξας I, 218	Ἅγιος Ἀθανάσιος, 62
Μηναίον τοῦ Ἰουνίου	1804	Γκίνης-Μέξας I, 277	Ἅγιος Ἀθανάσιος, 63
Μηναίον τοῦ Ὀκτωβρίου	1815	Γκίνης-Μέξας I, 863	Παντοβασιλίσα, 112
Μηναίον τοῦ Μαρτίου ¹²	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1246	Παντοβασιλίσα, 109
Μηναίον τοῦ Ἀπριλίου	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1247	Παντοβασιλίσα, 108
Μηναίον τοῦ Ἰουνίου	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1249	Παντοβασιλίσα, 107
Μηναίον τοῦ Ἰουλίου	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1250	Παντοβασιλίσα, 124
Μηναίον τοῦ Δεκεμβρίου ¹³	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1255	Παντοβασιλίσα, 113
Πεντηκοστάριον ¹⁴	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1266	Παντοβασιλίσα, 111
Τριώδιον	1820	Γκίνης-Μέξας I, 1287	Παντοβασιλίσα, 114
Εὐαγγέλιον-Εὐαγγελιστάριον	1848	Γκίνης-Μέξας II, 4750	Παντοβασιλίσα, 102
Τυπικόν Ἐκκλησιαστικόν ¹⁵	1862	Γκίνης-Μέξας III, 9450	Παντοβασιλίσα, 116

Ἀπό τούς 27 τίτλους που παρατέθηκαν, ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ Εὐαγγελιστάρια εἶναι πάντοτε συσταχωμένα μέ Εὐαγγέλια καί τό σύνολο τῶν βιβλίων εἶναι στήν πραγματικότητα, ὅπως ἀναφέραμε, 22. Ἐτσι συσταχωμένα εἶναι:

- α) Εὐαγγέλιο τοῦ 1740 καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1745 (ἀρ. 103)
- β) Εὐαγγέλιο τοῦ 1748 καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1748 (ἀρ. 105)
- γ) Εὐαγγέλιο τοῦ 1754 καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1754 (ἀρ. 99)
- δ) Εὐαγγέλιο τοῦ 1759 καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1759 (ἀρ. 106)
- ε) Εὐαγγέλιο τοῦ 1801 καί Εὐαγγελιστάριο τοῦ 1801 (ἀρ. 98)
- στ) Εὐαγγέλιο τοῦ 1848 καί Εὐαγγελιστάριο γχ* (ἀρ. 102)

Στήν πλειοψηφία τους τὰ βιβλία διατηροῦνται σέ ἀρκετά καλή κατάσταση, ἄν καί ὅλα παρουσιάζουν —σέ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό— προβλήματα ἀπό τήν ὑγρασία, τό χρόνο, τὰ ἔντομα καί τὰ τρωκτικά.

Ἡ στάχωση τῶν βιβλίων εἶναι ἀπό ξύλο καί δέρμα ἢ μόνον ἀπό δέρμα, ἀπό χαρτόνι καί δέρμα, ἐνῶ τέσσερα ἔχουν πάνω στό ὕφασμα ἀσημένια ἐπένδυση μέ παραστάσεις¹⁶. Δέν σώζεται ἡ στάχωση τοῦ ἀρ. 108 ἐντύπου, ἐνῶ σέ

11. Τό Εὐαγγελιστάριο ἔχει σ. 48, ἐνῶ αὐτό πού ἀναφέρουν οἱ Γκίνης - Μέξας ἔχει σ. 47.

12. Ἐδῶ ἀναγράφεται «ΕΝΕΤΗΣΙΝ», ἐνῶ στόν Γκίνη - Μέξα «Εν Βενετία».

13. Ὁ,τι καί στή σση. 15.

14. Ἐχει σ. 267, ἐνῶ οἱ Γκίνης - Μέξας ἀναφέρουν σ. 269.

15. Κατεστραμμένες οἱ ἄκρες τῶν φύλλων ὅπου ἡ ἀρίθμηση τῶν σελίδων· στόν Γκίνη - Μέξα ἀναφέρονται σ. β' + 13-272.

16. Πρόκειται γιά τὰ Εὐαγγέλια τοῦ 1740, 1748, 1801 καί 1848 μέ ἀριθμούς εἰδ. καταλόγου 103, 105, 98 καί 102 ἀντίστοιχα. Γιά τίς ἐπιγραφές πού ἔχουν ὀρισμένα ἀπ' αὐτά στή στάχωση

όρισμένα άλλα παρουσιάζει προβλήματα, κυρίως εξ αιτίας των φθορών που υπέστη από τα τρωκτικά (άρ. 68, 64, 67, 62, 63, 109, 116).

“Όσον αφορά την προέλευση των βιβλίων —δηλαδή, ποιά από αυτά είναι ντόπια και ανήκαν στο ναό του αγίου Ἀθανασίου του Σουφλάρ και ποιά τά ἔφεραν μαζί τους οἱ πρόσφυγες— δέν υπάρχουν πάντα ξεκαριβωμένες πληροφορίες. Μὲ βεβαιότητα, ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιγραφῶν στή στάχωση, δύο βιβλία —Εὐαγγέλιο 1740 (άρ. 103) καί Εὐαγγέλιο 1848 (άρ. 102)— τά προσγράφουμε στήν παλαιά Τριγλία, ἐνῶ δύο ἄλλα —Εὐαγγέλιο 1801 (άρ. 98) καί Πεντηκοστάριο 1820 (άρ. 111)—, ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιγραφῆς στή στάχωση καί σχετικῆς ἐνθυμήσεως ἀντίστοιχα, τά προσγράφουμε μὲ βεβαιότητα στή Χαλκιδική καί μὲ μεγάλη πιθανότητα στοῦ ναοῦ τοῦ αγίου Ἀθανασίου τοῦ Σουφλάρ. (Βλ. σχετ. στοῦ κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων).

Ὑπάρχουν ἀκόμη κάποια βιβλία, ὅπως θά δοῦμε ἀναλυτικότερα στοῦ κεφάλαιο πού θά ἀσχοληθοῦμε μὲ τίς ἐνθυμήσεις, πού ἀποδίδουμε μὲ πιθανότητα στοῦ Σουφλάρ, ἐνῶ ὁρισμένα σχετίζονται καί μὲ ἄλλες περιοχές τοῦ εὐρύτερου ἑλληνικοῦ χώρου (π.χ. Α. Θράκη, Σέρρες). (Βλ. πίνακα στοῦ τέλους τοῦ κειμένου).

II. Βιβλία ἀπό τό 1886-1905

Παρατίθεται κατάλογος τῶν σχετικῶν βιβλίων μὲ πλήρεις βιβλιογραφικές ἐνδείξεις*, στοῦ τέλους ἀναφέρεται ὁ ναός πού φυλάσσεται το βιβλίο καί ὁ ἀριθμός τῆς καταγραφῆς του.

- 1 -

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΗΤΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ
ΚΑΘ' ΟΛΟΝ ΤΟ ΕΤΟΣ ΕΠ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΑΙ ΕΞ ΑΡΙΣΤΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ, ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΔΙΑ-
ΦΟΡΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΦΩΝΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΠΡΟΛΑΒΟΥΣΩΝ ΕΚΔΟ-
ΣΕΩΝ ΕΛΛΕΙΠΟΝΤΩΝ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΤΗ ΕΓΓΡΑΦΩ ΑΔΕΙΑ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ. ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛ-
ΛΗΝ. ΤΥΠΟΓΡ. Ο ΦΟΙΝΙΣ 1886.

24×16, σ. 367 + 1λ, δερματόδετο μὲ ἐμπίεστες παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως καί τῆς Ἀναστάσεως.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 74.

τοὺς θά ἀναφερθοῦμε στοῦ κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων.

* Ἀνάλυση τῶν συντομογραφῶν πού χρησιμοποιοῦνται στήν καταγραφή:

χχ = χωρίς χρονολογία ἐκδόσεως
χ ἐκδ. στ. = χωρίς ἐκδοτικά στοιχεία
χσ = χωρίς σελιδαρίθμηση
α. = σελίδα -ες

λ = λευκή σελίδα (ἀτύπωτη)
στ. = σελίδα τίτλου
φ = φύλλο, -α

- 2 -

ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΑΥΙΔ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΕΝ-
ΝΕΑ ΩΔΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ, ΟΠΩΣ ΔΕΙ ΣΤΙΧΟΛΟΓΕΙΣΘΑΙ ΤΟ ΨΑΛΤΗ-
ΡΙΟΝ ΕΝ ΟΛΩ ΤΩ ΕΝΙΑΥΤΩ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ. Ἐκ τῆς ἐν Βενετία ὁγδόης
ἐκδόσεως τῆς κατ' ἔγκρισιν τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγ. Ἐκκλησίας. ΔΑΠΑ-
ΝΗ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΤ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΚΑΙ Δ. Ν. ΛΑΓΟΥΛΗ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ ΚΑΙ Σα. - ΥΠΟ ΤΟ ΔΗΜΑΡ-
ΧΕΙΟΝ - 1887.

24 × 26, σ. 2λ + 200 + 2λ, δερματόδετο με ἐμπέστη διακόσμηση καί
προσαρμολογούμενο μεταλλικό σταυρό στό μπροστινό ἐξώφυλλο.

Ἄγιος Ἀθανάσιος, 73.

- 3 -

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞ ΑΡΙΣΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ
ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑ-
ΛΑΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ, ΚΑΙ ΝΥΝ ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΟΝ ΕΚΔΟΘΕΝ ΤΗ ΕΓΓΡΑΦΩ
ΑΔΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΒΔΟ-
ΜΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1887.

Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριον χχ καί χ ἐκδ. στ.

35 × 27, σ. 1χσ + 1λ + η' + 1χσ + 1λ + 254 + 1χσ + 1λ + 46, πανόδετο,
ἐπενδεδυμένο με ἀνάγλυφες ἀσημένιες παραστάσεις — Σταύρωση με εὐαγ-
γελιστές καί Ἀνάσταση με προφῆτες - καί δύο πόρπες.

Παντοβασίλισσα, 104.

- 4 -

ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ
ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚ-
ΚΛΗΣΙΑΣ, ΚΑΙ ΕΞΑΙΡΕΤΩΣ ΤΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΑΥΤῇ ΕΥΑΓΓΩΝ ΜΟΝΑ-
ΣΤΗΡΙΩΝ, ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΡΙΑ ΜΕΡΗ ΔΙΑΙΡΕΘΕΝ ΥΠΟ ΒΑΡΘΟΛΟ-
ΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΙΜΒΡΙΟΥ ΥΦ' ΟΥ ΠΡΟΣΕΤΕΘΗ ΚΑΙ
ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΠΑΣΩΝ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ ΤΟΥ ΟΛΟΥ ΕΝΙΑΥΤΟΥ, ΚΑΙ
ΠΟΛΛΩΝ ΤΩΝ ΤΟΥ ΜΗΝΟΛΟΓΙΟΥ ΑΓΙΩΝ, ἐπιθεωρηθέν δέ, κατὰ τήν ἐν
Κωνσταντινουπόλει γενομένην ἐκδοσιν, παρὰ τοῦ Ἀειμνήστου ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ
ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΕΡΒΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΕΜΠΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο
ΦΟΙΝΙΞ 1888.

24 × 16, σ. ε' + 2χσ + 560, κολοβό (λείπουν οἱ σ. 3 - 14), πανόδετο με
δερμάτινη ράχη καί ἐμπέστη διακόσμηση.

Ἄγιος Ἀθανάσιος, 72.

- 5 -

ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ περιέχον ΤΑΣ ΘΕΙΑΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΡΟΗΓΙΑΣΜΕ-

ΝΩΝ Μετά τῆς τυπικῆς αὐτῶν Διατάξεως ΕΚΔΟΘΕΝ ΕΙΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΙΕΡΕΩΝ ἐγκρίσει τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας ΥΠΟ ΤΗΣ ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 1895 ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ.

25 × 17, σ. η' + 161 + 2χσ + 2λ, πανόδετο μέ ἐμπιέστη διακόσμηση.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 75.

- 6 -

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ ΧΑΡΜΟΣΥΝΟΝ ΤΗΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῳ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΕΠΙ ΤΕΛΟΥΣ ΔΕ ΚΑΙ ΤΑ ΕΩΘΙΝΑ Εὐαγγέλια ΤΑ ΕΝ Τῳ ΟΡΘῳ ΕΚΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΕΝ Τῳ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΤῳ ΕΟΡΤΩΝ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΚΑΙ ΔΙ ΕΝΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΠΛΟΥΤΙΣΘΕΝ ΥΠΟ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΙΜΒΡΙΟΥ ΕΚΔΟΣΙΣ ΟΓΔΟΗ ἐν ἣ προσετέθησαν εἰς τόν οἶκελον αὐτῶν τόπον αἱ ἐπιδιορθώσεις καί προσθῆναι τοῦ αὐτοῦ μετά καί πολλῶν ἄλλων ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΕΡΒΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1896.

33 × 23, σ. η' + 1χσ + 1λ + 230 + 4λ, μεταγενέστερο κάλυμμα.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 78.

- 7 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῳ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ κατ' ἀρχαίαν μέν, νεωστί δέ τυπωθεῖσαν διάταξιν ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ διορθωθέν πρώην μέν ὑπὸ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ νῦν δέ ὑπὸ ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΑΡΤΙΝΟΥ ἀρχιμανδρίτου ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ ΑΔΕΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΟΣ «Ο ΦΟΙΝΙΞ» ΠΑΝΑΓ. ΑΘ. ΤΖΕΛΑΤΗ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓ. ΕΥΘ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥΛΙΑ 1896 ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ.

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 284 + 2λ, πανόδετο μέ ἐμπιέστες ἐπιχρυσωμένες παραστάσεις τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας καί φυτικό διάκοσμο.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 80.

- 8 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1896 ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 168 + 2λ· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιὸν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 81.

- 9 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΕΥΘ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥΛΙΑ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 132 + 2λ, χχ και χωρίς αναγραφή τοῦ τυπογράφου· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 82.

- 10 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 147 + 1χσ + 2λ, χχ· στό verso τῆς σ. 147 ἀναγραφή ἐκδ. οἴκου καί χρονολογία 1895· ἴδια στάχωση μέ μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 83.

- 11 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΝΙΟΥ ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 24, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 134 + 1χσ + 3λ, χχ· στή χωρίς ἀριθμηση σ. μετά τήν 134 ἀναγραφή ἐκδ. οἴκου καί χρονολογία 1896· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 84.

- 12 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 173 + 1χσ + 4λ· στό verso τῆς σ. 173 ἀναγραφή ἐκδ. οἴκου καί χρονολογία 1896· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 85.

- 13 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 182 + 2λ· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 86.

- 14 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + δ' + 210 + 2λ· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 87.

- 15 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 253 + 1χσ + 2λ· στό verso τῆς σ. 253 ἀναγραφή τοῦ ἐκδ. οἴκου καί χρονολογία 1896· ἴδια στάχωση μέ τό μηναιόν Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος ᾠθανάσιος, 88.

- 16 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1896. ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

34 × 26, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 280 + 2λ· στό τέλος τῆς σ. 280 ἀναγραφή τοῦ

ἐκδ. οἴκου καὶ ἡ χρονολογία 1896· ἴδια στάχωση μὲ μνηαῖον Ἰανουαρίου (ἀρ. 80).

ᾠγιος Ἀθανάσιος, 89.

- 17 -

ΙΕΡΑ ΒΙΒΛΟΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗ ΧΡΗΣΤΟΘΕΙΑ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Τό πρῶτον περιέχουσα λόγους ψυχωφελεστάτους δεκατρεῖς, ρυθμιζοντας ἐπὶ τό βέλτιον τά ἦθη τῶν χριστιανῶν, ΦΙΛΟΠΟΝΗΘΕΙΣΑ ΜΕΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ Κατὰ πρῶτον ἐν Ἑνετία ἐκδοθεῖσα τῷ 1803, τό δεύτερον ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου κατὰ τό 1838, τό τρίτον ἐν Χίῳ ὑπὸ τοῦ Παχωμίου κατὰ τό 1887, νῦν δέ τό τέταρτον ἀνατυπωθεῖσα καὶ ἐπανυξηθεῖσα διὰ πολλῶν προσθηκῶν, ἦτοι διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν λόγων ΕΚ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΑΛΠΙΓΓΟΣ ΗΛΙΑ ΜΗΝΙΑΤΟΥ, ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΥ ΑΥΛΟΥ, ΣΥΜΕΩΝ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, ΕΚΔΙΔΟΝΤΑΙ ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΤΕΣΣΑΡΑΣ ὑπὸ τοῦ ἐλαχίστου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ Μοναχοῦ ἐκ τῆς Σκήτης τῶν Ἁγίων Πατέρων τοῦ Προβατείου Ὁρους τῆς Χίου. Περιέχει δέ ἡ τετάρτη αὕτη ἐκδοσις 123 ΛΟΓΟΥΣ καὶ ΠΛΕ(ον) [.....] (ψυ)ΧΩΦΕΛΕΣΤΑΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ εἰς κοι(νήν) [.....] (χρῖ)στιανῶν ὠφέλειαν. [.....] (Ἀδεία [.....]δεῖας ὑπ' ἀριθ. 563). (Ἐγ(κρίσει) [.....] Χριστοῦ Μεγάλῃς Ἐκκλησίας.) ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ 1898 Ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Η ΒΥΖΑΝΤΙΣ» Στ. Πολυχρόιτου Γαλατᾶ, Καράκιοι, ὁδὸς Ζουλφαρῶς, ἀρ. 29.

25 × 17, σ. 2λ + 2χσ + α' - η' + 21 - 400, πανδόδετο μὲ δερμάτινη ράχη καὶ διακόσμηση μὲ ἐμπιέστους σταυρούς.

ᾠγιος Ἀθανάσιος, 91.

- 18 -

ΘΕΙΟΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΕΞ ΑΡΙΣΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ ΚΑΙ ΝΥΝ ΛΑΜΠΡΟΤΕΡΟΝ ΕΚΔΟΘΕΝ ΤΗ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ (χχ).

Ἀκολουθεῖ Εὐαγγελιστάριο χχ καὶ χ. ἐκδ. στ.

34 × 25, σ. 6χσ + η' + 1χσ + 1λ + 254 + 46 + 1χσ + 1λ, δερματόδετο μὲ ἐμπιέστες παραστάσεις τῆς Σταυρώσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεως.

ᾠγιος Ἀθανάσιος, 59.

- 19 -

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ ΧΑΡΜΟΣΥΝΟΝ ΤΗΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΕΠΙ ΤΕΛΟΥΣ ΔΕ ΚΑΙ ΤΑ ΕΩΘΙΝΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΟΡΘΩ ΕΚΑΣΤΗΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΤΩ ΕΟΡΤΩΝ ΑΝΑΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝΑ ΔΙΟΡΘΩΘΕΝ ΚΑΙ ΔΙ' ΕΝΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΠΛΟΥΤΙΣΘΕΝ ΥΠΟ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ

ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΙΜΒΡΙΟΥ ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΩΤΑΤΗ ΕΝ Η ΠΡΟΣΕΤΕΘΗΣΑΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΟΙΚΕΙΟΝ ΑΥΤΩΝ ΤΟΠΟΝ ΑΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΛΩΝ ΑΛΛΩΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΖΕΡΒΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΔΑΙΠΑΝΑΙΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΕΣΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ 1902.

32 x 24, σ. 255, δέσιμο από χαρτόνι και πανί (κατεστραμμένο σέ μεγάλο βαθμό).

Παντοβασίλισσα, 118.

- 20 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΚΑΤ' ΑΡΧΑΙΑΝ ΜΕΝ ΝΕΩΣΤΙ ΔΕ ΤΥΠΩΘΕΙΣΑΝ ΔΙΑΤΑΞΙΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΠΙΣΤΑΣΙΔ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΓΕΓΛΕ καθηγητοῦ τῶν Θεολογικῶν μαθημάτων ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ ἀδεία καὶ ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ 1904.

25 x 17, σ. 1χσ + 1λ + 264, δέσιμο από χαρτόνι και πανί (λείπει τό πίσω ἐξώφυλλο).

Παντοβασίλισσα, 125

- 21 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ 1904

25 x 17, σ. 2λ + 1χσ + 1λ + 249 + 3λ, νεωτερικό κάλυμμα.

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 90.

- 22 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ κατ' ἀρχαίαν μέν, νεωστί δέ τυπωθεῖσαν διάταξιν ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ Μ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ διορθωθέν ὑπὸ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ ἀδεία καὶ ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΠΙΜΕΛΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΤΗΣ Π.Π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Διευθυντής τοῦ Πρακτορείου τῶν Ἐφημερίδων ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904.

29 x 20, σ. 2λ + 248, πανόδετο μέ δερμάτινη ράχη, συσταχωμένο μέ τά ἀκόλουθα μηναία:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 251 + 1λ

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ..... ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 151 + 1λ

Ἅγιος Ἀθανάσιος, 79 α, β, γ.

- 23 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

30 x 20, σ. 138, ἡ σ.τ. κομμένη διαγωνίως, πανόδετο μέ δερμάτινη ράχη καί χρυσή ἐμπέστη διακόσμηση, συσταχωμένο μέ τά ἀκόλουθα μηναιά:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 174 + 2λ

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΪΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 174 + 2λ

Παντοβασίλισσα, 122 α, β, γ.

- 24 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΝΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

29 x 20, σ. 2λ + 123 + 1λ, πανόδετο μέ δερμάτινη ράχη καί χρυσή ἐμπέστη διακόσμηση, συσταχωμένο μέ τά ἀκόλουθα μηναιά:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 158

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 168

Παντοβασίλισσα, 121 α, β, γ.

- 25 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

29 x 19, σ. 2λ + 184, πανόδετο μέ δερμάτινη ράχη καί χρυσή ἐμπέστη διακόσμηση, συσταχωμένο μέ τά μηναιά πού ἀκολουθοῦν:

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 174

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

σ. 217 + 3λ

Παντοβασίλισσα 120 α, β, γ.

- 26 -

ΜΗΝΑΙΟΝ ΤΟΥ ΑΠΡΙΛΙΟΥ.....ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 1904

29 x 20, σ. 122 + 2λ, πανόδετο μέ ἐμπέστη ἀσημένια παράσταση Χριστοῦ Παντοκράτορα καί Θεοτόκου βρεφοκρατούσας.

Παντοβασίλισσα, 123.

- 27 -

ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤῷ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΩΤΑΤΗ ΕΠΙΣΤΑΣΙᾷ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΓΕΓΛΕ Καθηγητοῦ τῶν Θεολογικῶν μαθημάτων ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ ΚΕΚΑΝΟΝΙΣΜΕΝΩΝ ἀδεία καί ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. ΕΚΔΟΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑ-

ΣΤΗΜΑΤΩΝ ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ 1905.

26 × 17, σ. 1χσ + 5λ + 660 + 4λ, πανόδετο με δερμάτινη ράχη.

Παντοβασιλίσσα, 126.

Τά περισσότερα από τά βιβλία, πού περιλαμβάνονται στόν παραπάνω κατάλογο, διατηρούνται σέ ἀρχετά καλή κατάσταση, ἄν καί στό σύνολό τους ἔχουν ὑποφέρει, σέ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμό, ἀπό τήν ὑγρασία.

Ἡ προέλευσή τους δέν εἶναι βεβαιωμένη, ἐκτός ἀπό ἐπτά βιβλία, γιά τά ὁποῖα, σύμφωνα μέ τίς σχετικές ἐνθυμήσεις, γνωρίζουμε ὅτι ἦταν δωρεά τῆς Μ. Βατοπεδίου στό ναό τοῦ Σουφλάρ (βλ. ἐνθυμήσεις). Πρόκειται γιά τά ἑξῆς:

1) Ἱερατικόν τοῦ 1895 (ἀρ. 75) 2) Εὐαγγέλιον χχ (ἀρ. 59) 3) Μηναιᾶ Δεκεμβρίου - Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου τοῦ 1904 (ἀρ. 79) 4) Μηναιᾶ Μαρτίου - Ἀπριλίου - Μαΐου τοῦ 1904 (ἀρ. 122) 5) Μηναιᾶ Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου τοῦ 1904 (ἀρ. 121) 6) Μηναιᾶ Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου - Νοεμβρίου τοῦ 1904 (ἀρ. 120) 7) Τριώδιον τοῦ 1905 (ἀρ. 126).

Για ὀρισμένα ἀκόμη βιβλία πού οἱ σημειώσεις τους μᾶς δίδουν κάποιες ἔμμεσες πληροφορίες γιά τήν προέλευσή τους βλ. τό κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων καί τόν πίνακα στό τέλος τοῦ κεμένου.

III. Ἀκέφαλα βιβλία

Τά βιβλία πού ἀναφέρονται παρακάτω εἶναι ὅλα ἀκέφαλα, ὀρισμένα δέ ἀπ' αὐτά εἶναι εἴτε ἐλλιπῆ εἴτε κολοβά. Στόν πίνακα πού ἀκολουθεῖ, ἐκτός ἀπό τά στοιχεῖα αὐτά, δίδεται μία κατά προσέγγιση χρονολόγηση καθῶς καί ὁ νῶς στὸν ὁποῖο φυλάσσονται μαζί μέ τὸν ἀριθμὸ καταγραφῆς τους.

1. Μηναιὸν τοῦ Ὀκτωβρίου 18ος/19ος αἰ., ἀκέφαλο καί κολοβό, ἀριθμ. σ. 3-124, "Αγ. Ἀθανάσιος, 71.

2. Μηναιὸν τοῦ Φεβρουαρίου 18ος/19ος αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 3-178, "Αγ. Ἀθανάσιος, 70.

3. Μηναιὸν τοῦ Ἰανουαρίου 18ος/19ος αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 3-299, Παντοβασιλίσσα, 110.

4. Ὀκτώηχος 17ος αἰ., ἀκέφαλο καί κολοβό, ἀριθμ. φ.θ-ρηβ+7χσ, "Αγ. Ἀθανάσιος, 65.

5. Ὀκτώηχος 17ος αἰ., ἀκέφαλο καί κολοβό, ἀριθμ. φ.δ-ρηπ+2χσ, "Αγ. Ἀθανάσιος, 66.

6. Ὀκτώηχος 18ος αἰ., ἀκέφαλο (τά φύλλα εἶναι κολλημένα ἀπὸ τήν ὑγρασία καί ἡ καταμέτρησή τους ἦταν ἀδύνατη), Παντοβασιλίσσα, 101.

7. Ὀκτώηχος 18ος αἰ., ἀκέφαλο καί κολοβό, σ. 16χσ+ἀριθμ. 57-438+6χσ+ἀριθμ. 445-446, Παντοβασιλίσσα, 115.

8. Τριῶδιον 180ς αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 1-470, "Αγ. Ἀθανάσιος, 69.

9. Εὐχολόγιον Μέγα, μετὰ τὸ 1850, ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. γ-δ+1-691, στίς σ. γ-δ πρόλογος τοῦ Ἰωάννη Βελούδη: «Ἐνετίησιν τῇ α/13 Νοεμβρίου ἰαων», Παντοβασίλισσα, 119.

10. Τυπικόν, 190ς αἰ., ἀκέφαλο. Οἱ σ. σέ νεότερη βιβλιοδεσία ἔχασαν τὴ σειρὰ τους καὶ ἡ εἰκόνα σήμερα εἶναι ἡ ἐξῆς: ἀριθμ. σ. γ-ι+49-60+ιγ-ιζ+1-48+81-448+14χσ, Παντοβασίλισσα, 117.

11. Ὡρολόγιον τὸ Μέγα ±1870, ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. γ-ε+1-558. Στὴ σ. ε ὑπογράφει τὸν πρόλογο ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ τυπογραφείου ΦΟΙΝΙΞ, "Αγ. Ἀθανάσιος, 93.

12. Ἑλληνικὴ Χρηστομάθεια, 190ς αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 3-222, "Αγ. Ἀθανάσιος, 92.

13. Ὁκτώηχος 190ς/20ός αἰ., ἀκέφαλο, ἀριθμ. σ. 1-428, "Αγ. Ἀθανάσιος, 77.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ παρουσιάζουν σοβαρές φθορές τόσο στὴ στάχωση, ὅσο καὶ στὰ φύλλα. Ἐκτός ἀπὸ δύο βιβλία (βλ. ἐνθυμήσεις), γιὰ τὰ ὑπόλοιπα δὲν ἔχουμε πληροφορίες καὶ δὲν διασώζουν ἐνθυμήσεις σχετικὰ μὲ τὴν προέλευσὶ τους.

IV. Ἑλλιπὴ βιβλία

Παρακάτω ἀναφέρονται ὁρισμένα ἑλλιπὴ βιβλία, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὸν ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου καὶ ἔχουν καταγραφῆ μὲ τὸν ἀριθμὸ 94. Γιὰ τὰ παλαιότερα ἀπὸ τὸ 1863 βιβλία δίδεται ἡ παραπομπὴ τους στίς γενικὲς βιβλιογραφίες (βλ. σημ. 10).

1. Πεντηκοστάριον τοῦ 1681*.

2. Μηναῖον τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1777, LEGRAND II, 888· τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ εἶναι ἑλλιπές καὶ κολοβό: σ. 1χσ+1λ+ἀριθμ. 5-148.

3. Παρακλητικὴ τοῦ 1819, Γκίνης-Μέξας I, 1182· τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ εἶναι ἑλλιπές: σ. 2χσ + ἀριθμ. 17-194+457-458.

4. ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΝ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΑΝΗΚΟΥΣΑΝ ΑΥΤΩ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΟΥ ΤΕΛΩΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΑΡΙΣΑΙΟΥ, ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ· ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΚΑΤ' ΗΧΟΝ ΤΡΙΑΔΙΚΩΝ ΥΜΝΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΑΓΩΓΙΚΩΝ, ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΚΑΘΙΣΜΑΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΝ ΤΩ ΤΕΛΕΙ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΝΕΩΣΤΙ ΕΠΙΔΙΟΡΘΩΘΕΝ, ΚΑΙ ΜΕΤΑΤΥΠΩΘΕΝ. ΒΕΝΕΤΙΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ο ΦΟΙΝΙΞ 1886. Ἀντίτυπο ἑλλιπές καὶ

* Σέ μεταγενέστερη ἐπίσκεψή μου στοὺς ναοὺς γιὰ τὴ λήψη συμπληρωματικῶν στοιχείων, δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω αὐτὸ τὸ ἀντίτυπο.

κολοβό: σ. 4χσ+ἀριθμ. 1-282+287-312.

5. Μηναιόν του Φεβρουαρίου, 19ος αί., ἀκέφαλο καί κολοβό: σ. 2χσ+ἀριθμ. 1-128.

6. Μηναιόν του Μαρτίου, 19ος αί., ἀκέφαλο καί ἑλλιπές: σ. ἀριθμ. 17-151.

7. Μηναιόν του Νοεμβρίου, 19ος αί., ἀκέφαλο καί ἑλλιπές: σ. ἀριθμ. 41-192+195-212.

V. Ἐνθυμήσεις - ἐπιγραφές

Στὴν ἐνότητα αὐτὴ παρουσιάζονται οἱ σημειώσεις τῶν βιβλίων, πού εἶτε δίδουν πληροφορίες γιὰ τὸ ἴδιο τὸ βιβλίο, εἶτε ἀναφέρονται σέ πρόσωπα, τόπους, γεγονότα, τὰ ὁποῖα μποροῦμε ἢ προσπαθοῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε ἱστορικά. Ἀναγράφονται ἐπίσης φράσεις, πού τὸ περιεχόμενό τους παρουσιάζει κάποιο λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον, ἐπιγραφές πού ἔχουν χαραχθεῖ στὴ μεταλλικὴ ἐπένδυση τῆς σταχώσεως, καθὼς καὶ σφραγίδες.

Δέν ἀναφέρονται καθόλου ἀγιολογικὲς σημειώσεις (τροπάρια, ὕμνοι κ.λ.π.) καί, ἀκόμη, δέν περιλαμβάνονται ἐνθυμήσεις πού, ἐκτός ἀπὸ λίγες λέξεις, εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ διαβασθοῦν. Ὡστόσο ἀναφέρουμε κάποιες τέτοιες περιπτώσεις, στίς ὁποῖες ξεχωρίζουν ὀρισμένα στοιχεῖα, πού ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν.

Ἡ καταγραφή τῶν ἐνθυμήσεων γίνεται ὡς ἑξῆς: Ἀναγράφονται τὰ βιβλία κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ μὲ τὸν τίτλο τους, τὴ χρονολογία ἐκδόσεώς τους καί τὸν ἀριθμὸ καταγραφῆς τους μέσα σέ παρένθεση. Ἡ προσθήκη τοῦ ἀριθμοῦ σκοπεύει στὴν εὐκολότερη ταύτιση τοῦ βιβλίου στοὺς πίνακες μὲ τὴν βιβλιογραφικὴ του καταγραφή.

Ἡ μεταγραφή τῶν ἐνθυμήσεων ἀκολουθεῖ τὴν ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου· ὅπου εἶναι δυνατόν, γίνεται σχολιασμός καί δίδεται ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

I. Πεντηκοστάριον τοῦ 1725 (ἀρ. 68)

α) Στὴ σ. 2: «(ὀ)πιος το πάρη απο την εκλησία / (νὰ) ἦνε αφορησμένος κατε(ρα)μένος / ο εγο ο ανεγνωστις ε μινι απρηληου 2 / 1746»¹⁷.

β) Στὴ σ. 3 ἐκτός ἀπὸ δύο δυσανάγνωστες σημειώσεις ὑπάρχουν στὴ σειρὰ οἱ ἀριθμοί: «50530500280030» καί κάτω ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς τὸ ὄνομα: «ΝΕΟΦΗΤΟ». Ἵσως ὁ ἀριθμὸς σχετίζεται μὲ τὰ γράμματα τοῦ δνόματος, δηλ. ν = 50, ε = 5, φ = 500, η = 8, ἀν καί δέν ὑπάρχει γιὰ ὅλα τὰ

17. Ἀνάλογες ἐκφράσεις, πρὸς ἀποτροπὴν κλοπῆς καί γενικῶς ὁποιασδήποτε ἀπομακρύνσεως τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὸ χωρὸ στὸν ὁποῖο ἀνήκει, συναντοῦμε καί σέ χειρόγραφα βυζαντινῶν χρόνων· βλ. Elpidio Mioni, *Εἰσαγωγή στὴν ἑλληνικὴ Παλαιογραφία* (μετάφ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη), Ἀθήνα 1972, σ. 105.

γράμματα ή σχετική αντίστοιχία¹⁸.

γ) Στο verso της πίσω λευκής σελίδας σχηματίζεται κύκλος με τις λέξεις: «κακόσας τινες είναι κακός τείναι ἐκεῖ ὅπου σας πίνει τοῦτο ὅπου νακάνις πικνο». Στο κέντρο τοῦ κύκλου ἡ χρονολογία: «1833 Μαΐου 29» (εἰκ. 1).

2. Εὐαγγέλιον τοῦ 1740 (ἄρ. 103)

α) Στο ὀπισθόφυλλο τῆς σταχώσεως με τὴν ἀσημένια παράσταση τῆς Ἀναστάσεως ἔκτυπη ἡ ἐπιγραφή: «† ΕΠΙΣΤΑΤΕΒΟ/ΝΤΩΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣ/ΥΟ-ΤΑΤΟΥ ΚΑΘΙ/ΤΟΥΜΕΝΟΥ Κ/ΗΡ ΓΡΗΓΩΡΙΟΥ / ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ / ΜΟΝΗΣ / ΤΩΝ / Π(ατέ)ΡΟΝ - ΑΨΝΑ» (= 1751) (εἰκ. 2).

Ἡ Μονὴ τῶν Πατέρων ποῦ μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφή εἶναι ἡ περιφημὴ Μονὴ Μηδικίου, ποῦ ἰδρύθηκε τὸν 8ο αἰ. στὴν περιοχὴ τῆς μικρασιατικῆς Τρίγλιας¹⁹.

β) Στο recto τῆς πίσω λευκῆς σελίδας εἶναι γραμμένο: «τῶν νηπίων τὸ Εὐαγγέλιον ζῆτει τῇ τετάρτῃ τῆς δεκάτης Ἑβδομάδος λουκά²⁰. Ἐγράφη δὲ παρὰ Ἱερέως Χριστοδούλου Σταυρίδου τῷ 1897 ἐν Μηνί Μαΐω 5ω».

Ὁ ἱερεὺς Χριστοδούλος Σταυρίδης, ποῦ τὸ 1919 ὑπογράφει καὶ μία ἄλλη ἐνθύμησις ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῶν Πατέρων (βλ. παρακάτω αὐ. ἀ. 12), εἶναι προφανῶς γόνος μᾶς ἀπὸ τὶς πιὸ γνωστὲς οἰκογένειες τῆς Τρίγλιας, ἀρκετοὶ ἐκπρόσωποι τῆς ὁποίας ξεχώρισαν γιὰ τὴν κοινωνικὴ τους δράση²¹.

3. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἄρ. 61)

α) Στὴν 4η λευκὴ σελίδα ὑπάρχει ἡ σημείωση: «1824 / σεπτεμβρίου α / π^α

18. Ἀνάλογες κρυπτογραφικὲς συνήθειες γνωστὲς ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ χρόνια βλ. Mioni, δ.π., σσ. 111-113.

19. Δύο πρόσφατες μελέτες ποῦ ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ στὴ Μονὴ Μηδικίου εἶναι τῶν Mango - Ševčenko, «Some Churches», δ.π., σ. 240-242, 274-276 (βλ. καὶ σ. 261-262), καὶ τοῦ Janin, *Les églises*, σσ. 165-168, 185-187· στὶς δύο αὐτὲς μελέτες ἀναφέρεται καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία τοῦ θέματος. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἰδρύση, ταύτιση καὶ μετονομασίαν τῆς μονῆς σὲ μονὴ τῶν Πατέρων τὸ θέμα παραμένει ἀνοικτό, ἀφοῦ δὲν ἔχει γίνῃ ἀκόμα συστηματικὴ μελέτη γιὰ τὸ συγκεκριμένο μοναστήρι. Ἀπὸ τὶς διάφορες καὶ διαφορετικὲς ἀπόψεις τῶν μελετητῶν σχετικὰ μετὰ τὰ παραπάνω θέματα, ἐπισημαίνουμε μόνο διὰ τὸ Janin ἀναφέρει διὰ τὴν προσωπωνιμῆ Μονὴ τῶν Πατέρων ἐδόθη τὸ μοναστήρι τὸ 15ο ἢ 16ο αἰ. καὶ δηλώνει τὰ τρία πρόσωπα, ποῦ φέρονται ὡς ἰδρυτὲς του: Νικηφόρος, Νικήτας, Ἀθανάσιος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ Mango - Ševčenko, ἀναφέρουν μετονομασίαν τῆς μονῆς τὸν 11ο αἰ. καὶ διὰ τὴν προσωπωνιμῆ «Ἅγιοι Πατέρες» ἀφορᾷ τοὺς Πατέρες τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας. Κλείνουμε τὴν σημείωση μετὰ μία πληροφορία γιὰ τὴν σύγχρονη κατάσταση τῆς μονῆς, ὅπως περιγράφεται στὸ ἄρθρο τῶν Mango - Ševčenko: «Σήμερα (τὸ 1973) στὴ θέσῃ τοῦ μοναστηρίου ὑπάρχει πτηνοτροφεῖο. Τίποτα δὲν ἀπομένει ἀπὸ τὴν βασιλική, τὸν καθολικὸ ναό, ποῦ περιέγραψαν οἱ Covell, Hasluck, Pansenska».

20. Πρόκειται γιὰ τὴν περικοπὴ ιη', 15-17 ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκά, ποῦ ἀναφέρεται στὴν εὐλογία τῶν νηπίων ἀπὸ τὸ Χριστό.

21. Ὁρισμένοι ἐκπρόσωποι τῆς οἰκογένειας Σταυρίδη μνημονεύονται στὸ Τρ. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλειον-Τρίγλια, Ἱστορικὴ καὶ Γεωγραφικὴ Μελέτη ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος π.Χ. μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθῆναι 1934, σ. 82, 129 σημ. 42-43, βλ. ἐπίσης καὶ Πιστικίδης, *Τρίγλια*, σσ. 198-201.

Ιωάννη».

β) Στή σ. 3 στρογγυλή σφραγίδα με τήν παράσταση στο κέντρο του αγίου Γεωργίου ἐφίππου νά σκοτώνει τό δράκοντα. Ὁλόγυρα ἡ ἐπιγραφή: «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΑΓΙ...ΙΝΟΣ» (εἰκ. 3).

Δυστυχῶς τά ἐνδιάμεσα γράμματα τῆς τελευταίας λέξεως εἶναι μισοσβησμένα καί δυσανάγνωστα καί ἔτσι δέν μπορούμε νά πληροφορηθοῦμε σέ ποιόν Ἅγιο Γεώργιο ἀναφέρεται ἡ σφραγίδα. Ἐνημερωτικά ἀναφέρουμε ὅτι ἀπό τήν παλαιά Τρίγλια εἶναι γνωστοί δύο ναοί τοῦ αγίου Γεωργίου: τοῦ Κυπαρισσιώτου ἢ τοῦ Ἐπάνω, καί τοῦ Κάτω²².

γ) Ἐδῶ ἀξίζει ἀκόμα νά σημειώσουμε σκίτσα μέ μελάνι πού παριστάνουν στρατιῶτες καί ἱστιοφόρα καί ἔχουν ζωγραφισθεῖ στά ἐσώφυλλα τοῦ βιβλίου (εἰκ. 4, 5).

4. Μνηαῖον τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1777 (ἀρ. 64)

Στίς σ. 2, 170, 171, 172 ἐκτεταμένες σημειώσεις, δυστυχῶς ὁμως μισοσβησμένες ἢ μισοσχισμένες.

α) Στή σ. 2 σημείωση 17 στίχων: «1793 / ἦλθα ἐγὼ πατᾶ / νηκόλαος μορα / ἥτης καί μέ ἐπῆρε / ἐ(μπα)τοίχρον γρ(όσια) 51 / δια το χορην ἀμπαρλή / ν(ικό)λαος ἀθανάσιος το ε / :: του αρχηδίακος η / – χρονη ἀγροί / ἐτ(–)τα ἐξη καί ἐμένα / ἐ(πῆρ); πενήντα ἐνα / – ἐνα -. να κόψη / (πῆρε); 58 νά μήν ἐβρω / – ἀλονχρονον ωτη αὐγά / – χορήων λακεδεβ.. / – δι ε ε τ η ποτα καθ ούν / και δουλέβουν χρόνον κερροδη».

β) Ἀπό τή σημείωση τῆς σ. 170, πού εἶναι μισοσβησμένη, οἱ μόνες ξεκάθαρες λέξεις πού διακρίνονται εἶναι «ἀπό πελοποννήσου».

γ) Ἀπό τή σημείωση τῆς σ. 171 – στίχοι 16 – διαβάζουμε: «εις (;) τους χ(ρόνους) / 1792 / ἡμων - / ιερές κ - / τλης εις (εκ)/κλισιάν - / την και - / ζ' ηη του - / βάση. - / ση όπου τ. - / τος αλῖς χ(ρο) / νιές 5 π - / νου κάπιος (ἄθ) / ἀνάσιος ονομ(ά) / ζονταν αρχ(ι) / διάκως».

δ) σ. 172: 1) «ἕνας παπας θανασις ηρθε μοραητης κε ηυκε ετησ(η) κε καμε το κελή».

ε) «εις τόν καιρόν – ἔμ μπατῆ καί απώ το χορίον ἀπαρλίου ἔν ἔτη 1788 / τό σητάρι εἶχε παράδες – το κριθάρι 55 καί τά γενίματα ληγον».

Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε οἱ σημειώσεις εἶναι δυσανάγνωστες καί ὥς ἐκ

22. Εὐαγγελίδης, *Τρίγλια*, σ. 24, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ δύο αὐτοί ναοί κτίσθηκαν κατά τό 17ο αἰώνα. Εἰδικότερα ὁ ναός τοῦ αγίου Γεωργίου τοῦ Κυπαρισσιώτου ἢ Ἐπάνω—ὁ ὁποῖος ἀργότερα ἀνεκαίνισθη ἐκ βάθρων—κτίσθηκε εἰς ἀνάμνησιν παλαιῆς ὁμωνύμου μονῆς, ἡ ὁποία ἦταν τήν ἐποχὴ ἐκείνη ἐρειπωμένη (βλ. στόν ἴδιο, σσ. 40-41). Διαφορετικῇ ἄποψι, ὅσον ἀφορᾷ τήν τοποθέτηση τῆς παλαιᾶς αὐτῆς μονῆς στήν περιοχή τῆς Τρίγλιας, ἐκφράζει ὁ Janin, *Les églises*, σ. 163, ὁ ὁποῖος καί τήν τοποθετεῖ στήν περιοχή τῆς Κίου. Μέ κάθε ἐπιφύλαξη μία πρόταση γιά τή συμπλήρωση τῆς σφραγίδος, Α(ΝΩΚΙΑ)ΝΟΣ.

τούτου δέν εἶναι δυνατή ἡ πλήρης καί σαφής ἐρμηνεία τους. Πιθανόν συνδέονται μεταξύ τους, ὅπως δηλώνουν τόσο οἱ σημειούμενες χρονολογίες – 1793 (α), 1792 (γ), 1788 (δ,2) – ὅσο καί τά ἐπαναλαμβανόμενα ὀνόματα: παπα-Νικόλαος Μοραΐτης (α) – ἀπό Πελοποννήσου (β) – παπα-Θανάσης Μοραΐτης (δ1) – Ἀθανάσιος ἀρχιδιάκος (α) – Ἀθανάσιος ἀρχιδιάκος (γ) – χωρίον Ἀμπαρλῆ (α) – χωρίον Ἀπαρλίου (δ, 2).

Στή σημείωση (α) ἀπό τή λέξη «ἐμπατοίκιον» διακρίνονται μόνο ὀρισμένα γράμματα. Ὡστόσο ἡ συμπλήρωση εἶναι, πιστεύω, ἀρκετά ἀσφαλῆς καί ταιριάζει μέ τό ὅλο νόημα τῆς σημειώσεως ἡ σαφέστερα μέ τῶν πρώτων 5 στίχων, διότι ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους ἡ ἑλλειψὺς ἀνάγνωση δέν ἐπιτρέπει τήν ἐρμηνεία τους. Οἱ 5 λοιπὸν πρώτοι στίχοι ἀναφέρονται στό ἐμπατοίκιον ἀπό 51 γρόσια, πού πλήρωσε τό 1793 ὁ παπα-Νικόλαος Μοραΐτης, γιά νά καταλάβει τή θέση τοῦ ἱερέως στό χωριό Ἀμπαρλῆ. Τό ἐμβατοίκιον ἡ ἐμπατοίκιον ἡ ἐμπατίκι ἦταν χρήματα, πού κατέβαλαν οἱ ἱερεῖς στοὺς ἐπισκόπους γιά τό διορισμό τους σέ κάποια ἐνορία²³. Στή συμπλήρωση καί ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς σημειώσεως συνέβαλαν ἀνάλογες σημειώσεις σέ λειτουργικό βιβλίο τοῦ χωριοῦ Σαφροῦ τῆς Α. Θράκης, τίς ὁποῖες μνημονεύει ὁ Μανουὴλ Γεδεών στό ἄρθρο του γιά τά «Παλαιὰς εὐωρίας Θρακῶα κέντρα»²⁴.

Τό χωριό Ἀμπαρλῆ πού μνημονεύεται τόσο στή σημείωση (α), ὅσο καί στή (δ, 2) βρίσκεται καί αὐτό στήν Α. Θράκη καί ὑπῆρξε χώρος ἀποθηκεύσεως σιτηρῶν κατὰ τή βυζαντινὴ ἐποχὴ καί στή συνέχεια κατὰ τὴν τουρκοκρατία, γεγονὸς πού δηλώνεται καί ἀπὸ τό τουρκικό ὄνομά του, πού σημαίνει «χώρος ἀποθηκεύσεως σιτηρῶν»²⁵. Ἡ σημείωση (δ, 2), ἂν καί δυσερμηνεύτη, ταιριάζει μ' αὐτόν τό χαρακτηριστὴ τοῦ χωριοῦ Ἀμπαρλῆ.

Γιά τὴν ἱστορία ἀναφέρουμε ὅτι μέρος τῶν κατοίκων τοῦ Ἀμπαρλῆ, μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή καί τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἐγκαταστάθηκαν ὡς πρόσφυγες στό Ν. Ρύσιο καί στή Ν. Μηχανιώνα τοῦ Ν. Θεσσαλονίκης²⁶.

23. Ἐμ. Κριαρῆς, *Λεξικό τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημόδους Γραμματείας 1100-1669*, τ. στ', Θεσσαλονίκη 1978, σ. 7, 'Ελευθερουδάκη, *Ἑγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, τ. 5ος, ἐν Ἀθήναις (1929), σ. 501· βλ. κάποια διαφοροποίηση τῆς χρήσεως τῆς λέξεως στό Μ. Γεδεών, «Περὶ ληπτικῆς σημειώσεως περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα βυζαντινῶν ναῶν», 'Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, ΚΓ' (1891-1892) 40: «...αἱ ἀναγραφαὶ τῶν κατ' ἐποχὰς ἐμβατοίκων, ἀπερ' ἐχορήγουν ἐνοριακοὶ ναοὶ τῷ ταμείῳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως...». Πιθανόν ἡ λέξη «ἐμπατίκι» κρύβεται καί πίσω ἀπὸ τὴν δυσερμηνεύτη λέξη «ἐμ πατή» τῆς σημειώσεως (δ,2).

24. Μ. Γεδεών, «Παλαιὰς εὐωρίας Θρακῶα κέντρα», *Θρακικά* 7ος (1936) 17. Οἱ ἴδιες αὐτὲς σημειώσεις τοῦ Γεδεών ἐπαναλαμβάνονται καί στό Ἀθ. Γαϊτάνου - Γιαννιοῦ, «Ἀπὸ τὴν Α. Θράκῃ ἡ ἐπαρχία Δέρκων», *Θρακικά* 12ος (1939) 150.

25. Γαϊτάνου-Γιαννιοῦ, *δ.π.*, σ. 184.

26. Γαϊτάνου-Γιαννιοῦ, *δ.π.*, σσ. 183-184, Μαργαβελάκης - Βακαλόπουλος, *δ.π.*, σ. 396 κ.ἑ.

5. Μηναῖον τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1779 (ἀρ. 67)

Στή σ. 196, ἀπό τήν ὁποία ἔχει ἀπομείνει ἕνα μικρό μόνο κομμάτι, διασώζεται ἀποσπασμα σημειώσεως ἀρχεῖα δυσανάγνωστης καί δυσερμηνευτής. Παραθέτουμε ὅ,τι μπόρεσε νά διαβασθεῖ: «κηρίτζις ἑξαγράφου ἐδῶ / (χ)ρό-
νους 2 καί ἐφῆγα καί πῆγα / .. ἄλιν ἐφῆγα καί ἤλθον παλι / .. τον πόλῆν τη ἥ
τον ακολουῖ / ... ρο και ἦκῃ εὐγαλα γρόσια / .. ου απῆ τη κῆτου ἦτον 1312».

6. Εὐαγγέλιον τοῦ 1801 (ἀρ. 98)

Στήν ἀσημένια ἐπένδυση τῆς σταχώσεως ὑπάρχει χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή:
«NOEM: ΠΙ: 1878 EN ΒΑΒΔΟΣ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ: ΓΙΡΑΚΙΣ: ΧΡΙΣΟΧΟΣ + / (τῶ) Ν ΣΙΥ-
ΔΡΟΜΙΤΟΝ· ΠΑΠΑ: ΓΕΟΡΓΙΣ: ΓΙΑΝΑΚΙΣ Ν(Ι)Κ(Ο)Λ(Α)ΟΣ ΚΑΤΕΡ(Ι)ΝΑ ΓΕΟΡ-
ΓΑΚ(ΗΣ) » (εἰκ. 6).

Ἡ ἐπιγραφή στή στάχωση, πού εἶναι μεταγενέστερη τῆς ἐκδόσεως τοῦ
Εὐαγγελίου, δηλώνει ὅτι τό βιβλίον προέρχεται ἀπό τή Χαλκιδική καί εἶναι
πολύ πιθανόν νά ἀνήκε ἐξ ἀρχῆς στό ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου.

Ἀξίζει ἐπίσης νά σημειώσουμε ὅτι δύο ἀκόμα ἔργα τοῦ ἰδίου χρυσοχόου
καταγράφηκαν στή Χαλκιδική ἀπό τή 10ῃ ΕΒΑ:

α) ζευγος ἀργυρῶν στεφάνων, πού φυλάσσεται στό ναό Κοιμήσεως τῆς
Θεοτόκου στόν Βάβδο (ἀρ. κατ. 77)· φέρει τήν ὑπογραφή: «ΔΙΑ ΧΙΡΩΣ ΓΙΡΑ-
ΚΙΣ ΧΡΙΣΩΧΟΣ» καί χρονολογία: «1895».

β) ἐπάργυρη ἐπένδυση σταχώσεως Εὐαγγελίου που φυλάσσεται στό ναό
Ἀγίου Γεωργίου Κρήνης (ἀρ. κατ. 69)· φέρει τήν ὑπογραφή: «ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ ΓΕ-
ΡΑΚΙΣ ΙΩΑΝΟΥ ΧΡΙΣΟΧΟΣ ΒΑΒΔΟΥ» καί τή χρονολογία «1898».

7. Μηναῖον τοῦ Μαΐου τοῦ 1803 (ἀρ. 62)

Στή σ. 1 κάτω ἀπό τόν τίτλο τοῦ βιβλίου ἡ σημείωση: «Σύν τοῖς ἄλλοις
καί τότε Ματθαίου τοῦ ἐκ τῆς Γάνου» (εἰκ. 7).

Ὁ Ματθαῖος, πού ἀναφέρεται στήν ἐνθύμηση, εἶναι γνωστό ἱστορικό
πρόσωπο²⁷. Καταγόταν ἀπό τά Γανόχωρα τῆς Θράκης καί ἦταν μοναχός καί

27. Γιά τό Ματθαῖο τό Γανοχωρίτη ὑπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, ἄν καί οἱ σχετικές
ἀναφορές εἶναι συνήθως πολύ σύντομες. Στή συνέχεια θά παραθέσουμε τά ἔργα, τά ὁποῖα
ἀναφέρονται ἐκτενέστερα σ' αὐτόν καί στά ὁποῖα μπορεῖ κανεῖς νά ἀναζητήσει καί τήν ὑπό-
λοιπη ὑπάρχουσα βιβλιογραφία: α) Μ. Παρανίκας, *Σχεδίασμα περί τῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἔθνει
καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπό ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς
ἐνεστώσης (19¹) 100ετηρίδος*, Κωνσταντινουπόλις 1867, σ. 44, β) Μ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πα-
τριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαί εἰδήσεις περί τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς (1454-1830)*,
Κωνσταντινουπόλις 1883, σ. 203-205, γ) Τρ. Εὐαγγελίδης, *Τά σχολεῖα Θράκης ἐπὶ τουρκο-
κρατίας*, Ἀθήνα 1931 (περιοδικόν «Θρακικά»), σ. 13, 16-17 (τό ἴδιο στό Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ
παίδεια ἐπὶ τουρκοκρατίας - Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου - τ. Α' ,
Ἀθήνα 1936, σ. 66, 70), δ) «Λόγιοι Θράκης» (ὑπὸ Τρ. Εὐαγγελίδου), *Θρακικά (παράρτημα Γ' τῆς
τόμου) 1931, σσ. 142-143, ε) Μ. Γεδεών, «Διαθῆκαι δύο Θρακῶν διδασκάλων», Θρακικά Ζ'**

δάσκαλος. ἤκμασε στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου. Ἀνάμεσα στὶς δραστηριότητές του ἐπισημαίνεται ἡ διδασκαλία του στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ στὴ Σχολὴ τοῦ Μυριοφύτου. Ἀπὸ τὰ συγγράμματα, ποὺ τοῦ ἀποδίδονται, ἀναφέρουμε τὰ ἐκδεδομένα: γραμματικὴ καὶ ἐγχειρίδιον περὶ συντάξεως καὶ τὴν ἀνέκδοτη μετάφραση τῶν 72 κατηχήσεων τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ποὺ βρισκόταν στὴν Ἱερὰ Σκήτη τῆς Μ. Ξενοφώντος στὸ Ἅγιον Ὄρος²⁸. Πέθανε τὸ 1805 στὴ Μ. Ἱβήρων²⁹. ἀφιέρωσε μέρος τῶν βιβλίων του στὴ Σχολὴ τοῦ Μυριοφύτου, ἐνῶ μὲ τὴ διαθήκη του κληροδότησε διάφορα ποσὰ καὶ σκευὴ σὲ μονές ἢ πρόσωπα³⁰.

Γιὰ τὸ πῶς τὸ βιβλίο αὐτὸ μαζί μὲ τὸ μνηαῖον Ἰουνίου 1804 (ἀρ. 63), τὸ ὁποῖο φέρει ἀνάλογη σημείωση (βλ. ἀμέσως παρακάτω), βρέθηκε στὴ Ν. Τρίγλια, δὲν ἔχουμε πληροφορίες. Σημαντικὸ ὥστόσο καὶ συγκινητικὸ παραμένει τὸ γεγονός ὅτι διασώζονται δύο βιβλία μὲ τὴν ὑπογραφή ἑνὸς ἱστορικοῦ προσώπου. Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ σημειώσεις ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ματθαίου ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν κοινὸ γραφικὸ χαρακτήρα ποὺ παρουσιάζουν μὲ τὸ πλῆθος τῶν θρησκευτικῶν ὕμνων καὶ τῶν διορθώσεων —σχολιασμῶν τοῦ κειμένου ποὺ ὑπάρχουν καὶ στὰ δύο βιβλία. Τὰ στοιχεῖα ἄλλωστε αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ὠραῖα καλλιγραφικὰ γράμματα καὶ τὴν ἔλλειψη ὀρθογραφικῶν λαθῶν ἐπιβεβαιώνουν, κατὰ κάποιον τρόπο, τὴν ταυτότητα τοῦ

(1936) 201-203, στ) Π. Δρανδάκης, *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, τ. ΙΣΤ', 'Αθήναι γχ, 2α ἔκδοσις, σ. 772, ζ) ΘΗΕ, τ. 8ος, 'Αθήναι 1966, στ. 840, η) 'Αγγ. Γερμίδης, «Τὰ Γανόχωρα τῆς Α. Θράκης». Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 46ου τόμου τῶν *Θρακικῶν*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 226, 243. 'Απ' ὅσα ἀναφέρουν οἱ παραπάνω συγγραφεῖς γιὰ τὸ Ματθαῖο, προκύπτει ὅτι ὑπάρχει κάποια σύγχυση γιὰ τὸ πρόσωπό του, μιά καὶ τὸ ὄνομα «Ματθαῖος» ἀναφέρεται σὲ τέσσερις σύγχρονους διδασκάλους. Χαρακτηριστικὰ τῆς συγχύσεως, σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ματθαίου, εἶναι καὶ αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται στὸ Εὐλ. Κουρίλας, «Ἐπίσκοποι, λόγιοι καὶ ἐπίσημοι ἄνδρες καὶ εὐεργεταί», *Θρακικά ΛΣΤ'* (1963) 146-147. Ἀρκετὸ ὥστόσο φῶς, τοιλάχιστον γιὰ τὸν τόπο καὶ τὸ χρόνο τοῦ θανάτου του ἀλλὰ καὶ τὰ κληροδοτήματά του, ρίχνει ὁ Γεδεὼν μὲ τὴ δημοσίευσή τῆς Διαθήκης του (βλ. παραπάνω).

28. Νικοδήμου, *Συναξαριστής*, σημ. στὴν 11η Νοεμβρίου· βλ. ἀναφορὰ τῶν ἔργων του στὸ Γεδεών, «Διαθῆκαι», ὅ.π., σσ. 201-202 καὶ κυρίως στὸ «Λόγιοι Θράκης», ὅ.π., σσ. 142-143, ὅπου παρατίθεται πληρέστερος κατάλογος τῶν ἔργων ἂν καὶ δὲν εἶναι πάντα σαφές ὅτι πρόκειται γιὰ διὰ τοῦ ἐργα· γιὰ τὴ σύγχυση δὸς ἀφορὰ τὰ ἔργα του βλ. τίς πληροφορίες ποὺ ἀναφέρονται στὸ Εὐλ. Κουρίλας *Ἐπίσκοποι*, ὅ.π., σ. 82 καὶ 146-147.

29. Ὁ ἀκριβὴς χρόνος τοῦ θανάτου του στὶς 17 ἢ 18 Μαρτίου τοῦ 1805 ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα τῆς Μ. Ἱβήρων, ποὺ δημοσιεύει ὁ Γεδεών· βλ. Γεδεών, «Διαθῆκαι», ὅ.π., σσ. 201-202. Τὴν ἴδια πληροφορία συναντοῦμε καὶ στὴ Μ.Ε.Ε., σ. 772, ἐνῶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἀκόμη καὶ ὁ Γερμίδης, ποὺ ἡ μελέτη του εἶναι καὶ ἡ πιὸ πρόσφατη, τοποθετοῦν ἀρκετὰ ἀόριστα τὸ θάνατό του πρὸ τοῦ 1808 ἢ πρὸ τοῦ 1806-1807 (βλ. τίς σχετ. παραπομπές στὴ σημ. 30).

30. Γεδεών, «Διαθῆκαι», ὅ.π., σσ. 202-203. Ἡ κληροδότηση τῶν βιβλίων του στὴ Σχολὴ τοῦ Μυριοφύτου ἀναφέρεται καὶ στὴ Μ.Ε.Ε., σ. 772, ἐνῶ ὁ Εὐαγγελίδης καὶ ὁ Γερμίδης (βλ. παραπομπές στὴ σημ. 30) ἀναφέρουν ὅτι δώρισε στὴ Σχολὴ διάφορα σχολικὰ ὄργανα, ἕνα τραπέζι, μιά καρέκλα καὶ μετὰ τὸ θάνατό του 500 γρόσια.

Ματθαίου ως μοναχοῦ και διδασκάλου (εἰκ. 8, 9, 10).

8. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1804 (ἀρ. 63)

α) Στή σ. 1 κάτω ἀπό τόν τίτλο ὑπάρχει ἡ σημείωση: «Καί τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοῦ ἐκ γάνου Ματθαίου» (εἰκ. 11).

Πρόκειται γιὰ τὸ Ματθαῖο τὸ Γανοχωρίτη πού ὑπογράφει καί τὸ προηγούμενο Μηναῖον Μαΐου 1803 (ἀρ. 62)³¹.

β) Στή 2η πίσω λευκὴ σελίδα, γραμμένη μέ μολύβι καί διαφορετικὰ γράμματα ἀπ' αὐτὰ τοῦ Ματθαίου, ἡ ἐξῆς σημείωση: «Πρὸς τον / Πρὸς τόν κύριον / τῷ ἔλλογμωτάτῳ Ματθαίῳ τῷ ἐκ / τῆς Γάνου» (εἰκ. 10).

9. Μηναῖον τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1820 (ἀρ. 108)

Στὴν 1η ἐμπρόσθια λευκὴ σελίδα: «έτους 1836.. οκτομβρίου 24 / ἀγορασθησαν τὰ 12 μηνέα καί μία / παρακλητηκὴ καί ένα ωρολόγι: γρ. 355 : 20».

Ἡ ἐνθύμηση ἀναφέρεται στὴν ἀγορὰ βασικῶν λειτουργικῶν βιβλίων, που πραγματοποιήθηκε στίς 24 Ὀκτωβρίου 1836, καί στοίχισε 355 γρόσια καί 20 παράδες. Μέ πιθανότητα νομίζω ὅτι μπορούμε νά ἀποδώσουμε στή σειρά αὐτῆ τῶν μηναιῶν, πού ἀναφέρονται στὴν ἐνθύμηση, καί τέσσερα ἀκόμη μηναια, πού κατεγράφησαν στή Ν. Τρίγλια, καί τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο τυπογραφεῖο καί ἔχουν χρονολογία ἐκδόσεως τὸ 1820. Πρόκειται γιὰ τὰ μηναια Μαρτίου (ἀρ. 109), Ἰουνίου (ἀρ. 107), Ἰουλίου (ἀρ. 124), Δεκεμβρίου (ἀρ. 113)³² (βλ. ἐπίσης καί ὅσα ἀναφέρονται παρακάτω γιὰ τὸ Μηναῖον Ἰουλίου 1820 καί γιὰ τὸ Πεντηκοστάριο 1820).

10. Μηναῖον τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1820 (ἀρ. 124)

Στὴν 1η ἐμπρόσθια λευκὴ σελίδα εἶναι σημειωμένη ἡ ἐξῆς χρονολογία: «ἔτος 1837 ὀκτομβρίου 2».

Τόσο ἡ χρονολογία, ὅσο καί ὁ γραφικὸς χαρακτήρας σέ συνδυασμὸ μέ τὸ ἐσφαλμένο «ὀκτομβρίου» συνδέουν τὸ μηναῖο αὐτὸ μέ τὸ προηγούμενο μηναῖο τοῦ Ἀπριλίου (αὐ. ἀ. 9) (βλ. καί παρακάτω τὰ σχετικὰ μέ τὸ Πεντηκοστάριο 1820) καί ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι καί τὸ μηναῖο αὐτὸ ἀνήκει στή σειρά τῶν μηναιῶν πού ἀγοράστηκαν τὸ 1836, ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἀμέσως προηγούμενη ἐνθύμηση.

31. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται γιὰ τὸ Ματθαῖο στό προηγούμενο Μηναῖον τοῦ Μαΐου 1803 (ἀρ. 62).

32. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα συνηγορεῖ καί ἡ ἀνάλογη στάσις, πού ἔχουν ὀρισμένα ἀπ' αὐτὰ, δηλ. χαρτί μέ τὴν ἐμπιεσθὲν ἐπιχρυσωμένη παράσταση τοῦ Ἑσταυρωμένου καί τῆς Παναγίας.

11. Πεντηκοστάριον τοῦ 1820 (ἀρ. 111)

Στὴν 1η ἐμπρόσθια λευκὴ σελίδα ἡ σημείωσις: «έτους 1837· μαρτίου· 15 μέ ἓνα Τριῶδι / μαζή γρ. 80 ἀπὸ Θεσσαλονίκη εἰς / τσιφλίκη μοφτίδικο εἰς εκκλησίαν μνήμην / ἁγίου Ἀθανάσιος».

Ἡ σημείωσις προφανῶς ἀναφέρεται στὴν ἀγορὰ τοῦ Πεντηκοσταρίου καὶ ἐνός Τριωδίου³³ ποῦ ἔγινε στις 15 Μαρτίου 1837 καὶ στοίχισε 80 γρόσια. Ἀκόμη ἡ σημείωσις αὐτὴ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ βιβλία ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ προορίζονταν γιὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στὸ τσιφλίκι Μοφτίδικο.

Προτοῦ προχωρήσουμε στὴν ἐξημνεῖα καὶ ταύτιση τοῦ τσιφλικιοῦ καὶ τῆς ἐκκλησίας ποῦ ἀναφέρονται στὴν ἐνθύμησις, ἐπισημαίνουμε τὰ ἑξῆς:

Λόγῳ τῆς χρονολογίας τῆς σημειώσεως καὶ τοῦ κοινοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα ποῦ παρουσιάζει μέ τίς σημειώσεις τῶν δύο προηγουμένων μηναίων —Ἀπριλίου (ἀρ. 108), Ἰουλίου (ἀρ. 124)— νομίζουμε ὅτι πρέπει νὰ προσγράψουμε κι αὐτὸ τὸ βιβλίον —πιθανόν μαζὶ μέ τὸ Τριῶδιον 1820 (βλ. σημ. 33)— στὴν ἴδια μέ τὰ μηναῖα κ.λ. προμῆθεια λειτουργικῶν βιβλίων, ποῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο παραγγελιοδόχον, μέ μικρὴ χρονικὴ διαφορὰ καὶ προοριζόταν γιὰ τὴν ἴδια ἐκκλησίαν³⁴.

Γιὰ ποῖα ἐκκλησία προορίζονταν ὅλα αὐτὰ τὰ βιβλία μᾶς πληροφορεῖ, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ ἐνθύμησις τοῦ Πεντηκοσταρίου: πρόκειται γιὰ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου στὸ τσιφλίκι Μοφτίδικο. Ἀπὸ τοὺς περιηγητὲς τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ποῦ διέσχισαν τὴν περιοχὴ τῆς Καλαμαριάς (βλ. σημ. 2), μόνον ὁ Χρυσανθίδης στὰ 1869 μνημονεύει τὸ «χωρίον Μοφτίδικον», τὸ ὁποῖο εἶναι «ὡς ἔπαυλις ἐπισήμου τινός Ὁθωμανοῦ ὡς μουφτῆ τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης ποτε χρηματίσαντος» καὶ «σύγκειται ἐκ τεσσαράκοντα περίπου οἰκιῶν». Τὸ χωριὸ αὐτὸ τὸ τοποθετεῖ μετὰ τὴν Καρβιά (Ν. Σύλλατα) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Πορταριά καὶ δέν μνημονεύει καθόλου τὸ Σουφλάρ, τὸ ὁποῖο ἀναφέρουν ἡδη δύο παλαιότεροι περιηγητὲς, ὁ Urquhart (1830) καὶ ὁ Νικολαΐδης (1859) (βλ. σημ. 2 καὶ ἐπίμετρο)³⁵.

33. Ἴσως τὸ Τριῶδιον τοῦ 1820 (ἀρ. 114) εἶναι αὐτὸ ποῦ ἀναφέρεται στὴ σημείωσις, μιά καὶ ἔχει τὴν ἴδια χρονολογία καὶ τὸν ἴδιο ἐκδότη μέ τὸ Πεντηκοστάριον. Ἐξ ἄλλου, ἐκτός ἀπὸ ἓνα ἀκόμη ἀκέφαλον Τριῶδιον (ἀρ. 69), ποῦ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ 18ο μέ 19ο αἰ., δέν ἔχουμε βρεῖ στοὺς δύο ναοὺς τῆς Τρίγλιας ἄλλο Τριῶδιον παλαιότερον τοῦ 1837, χρονολογία ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐνθύμησις. Τὸ ἀκέφαλον Τριῶδιον θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ (βλ. παρακάτω), ὁπότε ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα σήμερον βιβλία τὸ Τριῶδιον τοῦ 1820 ἔχει μεγάλη πιθανότητα νὰ ταυτίζεται μέ τὸ Τριῶδιον τῆς ἐνθυμήσεως.

34. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἐπισημαίνουμε καὶ πάλι ὅτι τὸ Πεντηκοστάριον ἔχει ἴδιο ἐκδότη καὶ ἴδια χρονολογία ἐκδόσεως μέ τὰ μηναῖα. Ἐπὶ πλεόν ἡ στάχωση του εἶναι ἴδια μέ τὴ στάχωση δύο τουλάχιστον μηναίων (ἀρ. 107 καὶ 113).

35. Ν. Β. Χρυσανθίδης, *Αὐτοσχέδιος περιγραφή τῆς Χαλκιδικῆς Χερσονήσου μετ' ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων καὶ ἱστορικῶν συμβάντων*, Κωνσταντινουπόλις 1870, σ. 35.

Μέ βάση προφανώς τὰ δεδομένα αὐτὰ στό βιβλίο *Paysages de Macédoine* ἐκφράζεται ἡ ἄποψη ὅτι πιθανόν τό Μουφτίδικο ταυτίζεται μέ τό Σουφλάρ³⁶. Ἡ ἄποψη αὕτη πιστεύουμε ὅτι ἐνισχύεται μέ τή σημείωση τοῦ Πεντηκοσταρίου καί τήν ἀναφορά τῆς στήν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Μουφτίδικου· τό γεγονός ὅτι στή Ν. Τρίγλια (Σουφλάρ) ὑπάρχει ναός τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, στόν ὁποῖο μάλιστα φυλάγεται τό συγκεκριμένο βιβλίο, ἀποτελεῖ μία ἐπιπλέον ἐνδειξη γιά τήν ταύτιση τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου τοῦ Μουφτίδικου μέ τόν Ἀγ. Ἀθανάσιο τοῦ Σουφλάρ καί κατά συνέπεια στήν ταύτιση τοῦ Μουφτίδικου μέ τό Σουφλάρ.

Ἔνας ἀκόμη λόγος γιά τόν ὁποῖο πιστεύουμε ὅτι ὁ Ἀγ. Ἀθανάσιος τοῦ Μουφτίδικου καί ὁ Ἀγ. Ἀθανάσιος τοῦ Σουφλάρ ταυτίζονται εἶναι καί τὰ χρονολογικά δεδομένα. Ὁ Ἀγ. Ἀθανάσιος τοῦ Σουφλάρ ἀπό ἀρχιτεκτονική ἄποψη μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ στό δεύτερο τέταρτο τοῦ 19ου αἰ. Ἡ εὕρεση σ' αὐτόν τριῶν δεσποτικῶν εἰκόνων (Χριστοῦ - Παναγίας - ἁγ. Ἀθανασίου)³⁷ χρονολογίας 1832, στενεύει περισσότερο τὰ χρονικά ὅρια: διότι, ἀφοῦ ὁ ναός στά 1832 ἀποκτᾷ τίς βασικές εἰκόνες τοῦ τέμπλου του³⁸, ἡ ἰδρυσὴ του μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ μέ μεγάλη πιθανότητα στά 1830-1832. Αὐτὰ τὰ χρονολογικά δεδομένα ταιριάζουν, νομίζω, καί μέ τίς χρονολογίες τῶν ἐνθυμήσεων. Ἡ προμήθεια στά 1836/37 ἐνός σημαντικοῦ ἀριθμοῦ λειτουργικῶν βιβλίων, μέ τὰ ὁποῖα ἐφοδιάζεται ὁ ναός τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Μουφτίδικου, ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες πού θά εἶχε ὁ νεοῖδρυθεὶς ναός τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ Σουφλάρ.

Κλείνοντας μέ τίς ἐνδείξεις πού κάνουν πιθανή τήν ταύτιση Μουφτίδικου καί Σουφλάρ, ἐπισημαίνουμε καί τό γεγονός ὅτι τό Μουφτίδικο μέ τίς 40³⁹ οἰκίες του βρίσκεται κοντά πληθυσμακά στό Σουφλάρ, πού δέκα χρόνια

36. *Paysages de Macédoine*, σ. 209, βλ. ἐπίσης Χρυσανθίδης, ὁ.π., σ. 53, ὅπου ἀναφέρει ὅτι τό Μουφτίδικο ἀπέχει μία ὥρα ἀπό τό μετόχι Καραμάν, τό δέ Χελανδαρινό ἢ βουλγαρικό μετόχι κεῖται μεταξὺ τῶν χωρίων Μουφτίδικου καί Καρδιάς. Ἡ ἀναφερόμενη ἐπόμενος θέση τοῦ Μουφτίδικου ταυτίζεται μέ τή θέση τοῦ Σουφλάρ.

37. Οἱ εἰκόνες αὐτές συγκαταλέγονται στά κειμήλια πού κατεγράφησαν ἀπό τή 10η Ε.Β.Α., ὅπως ἀναφέρεται στήν ἐισαγωγή τοῦ ἄρθρου. Οἱ ἀριθμοὶ καταγραφῆς πού δόθηκαν στίς τρεῖς εἰκόνες εἶναι: 27, 28, 29.

38. Τό ὅτι καί οἱ τρεῖς εἰκόνες προέρχονται ἀπό τό ἴδιο τέμπλο συνηγορεῖ, ἐκτός ἀπό τήν ἴδια χρονολογία, καί τό γεγονός ὅτι ἔχουν ἀνάλογες διαστάσεις καί εἶναι ἔργα τοῦ ἴδιου ζωγράφου. Τό ὅτι τό τέμπλο αὐτό πρέπει νά εἶναι τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ ἁγ. Ἀθανασίου, πού τοποθετημένη στό τέμπλο δηλώνει τόν πάτριον ναό.

39. Μία σύντομη παρεμβολή σχετικά μέ τή διάταξη τῶν οἰκιῶν: στό *Paysages de Macédoine*, σ. 209, ἡ περιγραφή τῆς διατάξεως τῶν οἰκιῶν σύμφωνα μέ τό Χρυσανθίδη ἐρμηνεύεται ὡς ἑξῆς: «οἱ οἰκίες εἶναι τοποθετημένες σέ 4 ὁρθογώνια σύνολα, τό καθένα ἀπό τὰ ὁποῖα περικλείει μία αὐλή, στό κέντρο τῆς ὁποίας βρίσκεται ἡ ἀποθήκη τῶν δημητριακῶν». Νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Χρυσανθίδης μᾶλλον γιά ἓνα ἐνιαῖο τετράγωνο σύνολο μέ δέκα διαμερίσματα σέ κάθε πλευρά, στό κέντρο τοῦ ὁποίου ὑψώνεται καί ἡ ἀποθήκη. Παραθέτω αὐτοῦσιο τό κείμενο (Χρυσανθίδης, ὁ.π., σ. 35) «.... σύγκεται δέ (τό χωρίον) ἐκ τεσσαράκοντα περίπου οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι

πρωτότερα, τό 1859, είχε σύμφωνα μέ τό Νικολαΐδη 30 σπίτια (βλ. σημ. 2 καί επίμετρο, όπου σημειώνονται καί άλλες ἀναφορές στό Μουφτίδικο).

12. Εὐαγγέλιον τοῦ 1848 (ἀρ. 102)

α) Στήν ἀσημένια παρὰσταση τῆς Ἀναστάσεως, πού κοσμεῖ τή στάχωση τοῦ βιβλίου του, καί συγκεκριμένα πάνω στή σαρκοφάγο, ἀπό τήν ὁποία ἔχει σηκωθεί ὁ Χριστός, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: «ΑΠΟ ΤΡΙΓΛΙΑΣ. ΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ / ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ. ΤΟΥ ΔΙΑΣΗΤΙ. ΙΩΣ» (εἰκ. 12).

Ἀπό τήν ἐπιγραφή αὕτη τῆς σταχώσεως, ἀλλά καί ἀπό τίς σημειώσεις πού ἀκολουθοῦν εἶναι φανερό ὅτι τό βιβλίον προέρχεται ἀπό τήν παλαιά Τρίγλια καί εἶχε, ὅπως θά δοῦμε, μία σειρά περιπετειῶν.

Πρόβλημα παρουσιάζει ἡ ἐρμηνεία τῶν τελευταίων λέξεων τῆς ἐπιγραφῆς: «ΤΟΥ ΔΙΑΣΗΤΙ. ΙΩΣ». Μία πιθανή λύση εἶναι ὅτι πρόκειται γιά «τοῦ Διασίτη υἱός»⁴⁰. Τό ὄνομα Διασίτης συναντοῦμε τό 15ο αἰώνα σ' ἓνα διάκονο, ὕμνογράφο καί νομοφύλακα⁴¹.

β) Στό verso τῆς σ. τ. διαβάζουμε (εἰκ. 13):

1. «1855: φευρουαρίου 16: ἡμέρα δ ἡ ὄρα ἡς / ἐνέα τῆς ἡμέρας ἔγινε ἓνας μέγας σεισμός καί / ἐβούλισε τό καμπαναγιό τῆς παντοβασιλίσσης»⁴².

Γιά τόν σεισμό αὐτόν, τοῦ 1855, σέ σχέση μάλιστα μέ τήν ἐκκλησία τῆς Παντοβασιλίσσης, κάνουν λόγο καί οἱ Mango - Ševčenko, ἀντλώντας τίς πληροφορίες τους ἀπό τόν Εὐαγγελίδη⁴³. Ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι καί ἡ πληροφορία τῆς ἐνθυμίσεως γιά τήν καταστροφή τοῦ καμπαναριοῦ τοῦ ναοῦ, ἐνῶ ἡ ἡμερομηνία τοῦ σειсмоῦ (10.11.1855) εἶναι διαφορετική ἀπ' αὐτήν τῆς ἐνθυμίσεως.

2. «Ἔτος 1916 Τοῦ μηνός Ιανουαρίου 6η ἡμ. δ ἡ ὥρα / ὁκτώ τῆς ἡμέρας εὑρέθη τό εὐαγγέλιον / εἰς τήν Μονήν τῶν Ἀγίων Πατέρων τῶν / Μηδικῶν εγκαταλελειμένον καί ἀποριγμένον / τῇ 6ῃ Ιανουαρίου 1916». (Βλ. σχολιασμό παρακάτω, στήν πργρ. γ).

3. «Τῇ 23ῃ Ἰουλίου τοῦ 1919 τό στέλλω εἰς Γιαλί Τσιφλίκη / Ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῶν Πατέρων Ἱερεὺς / Χριστόδουλος Σταυρίδης Βουγλίτσης»⁴⁴

προσσεκολλημένα οὖσαι διαιρῶνται εἰς τέσσαρα μερίσματα, ὧν ἕκαστον περιέχει δέκα δομάτια ἐν εἶδει οἰκῶν ἐν τῇ μέσῃ δέ τῶν μερισμάτων αὐτῶν, τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἐμβαδόν γῆς τετράγωνον, ὑπάρχει καί ἡ ἀποθήκη τῶν δημοτριακῶν καρπῶν....». Ἐπισημαίνουμε ὅτι γύρω ἀπό τό μετοχιακό συγκρότημα τῆς Μ. Βατοπεδίου στό Σουφλάρι (Ν. Τρίγλια) αἰῶνται ἀκόμη ἀρχαῖα κολύμπια: πρόκειται γιά μικρές, ἱσόγειες καί συνεχόμενες κατοικίες.

40. Στή διευκρίνιση τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιγραφῆς συνέβαλε ὁ συνάδελφος κ. Ἱ. Παπάγγελος.

41. Βλ. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, 3 Faszikel, Wien 1978, σ. 38 ἀρ. 5391.

42. Γιά τό ναό τῆς Παντοβασιλίσσης βλ. σημ. 7.

43. Mango - Ševčenko, «Some Churches», ὁ.π., σ. 283 καί σημ. 29.

44. Πιστικίδης, *Τρίγλια*, σ. 139.

Τριγλιανός».

‘Ο ίδιος ιερέας, χωρίς τόν τίτλο τοῦ ἡγουμένου, ὑπογράφει, ὅπως εἶδαμε, καί μία ἐνθύμησις τοῦ 1897 σέ Εὐαγγέλιο τοῦ 1740 (ἀρ. 103) (βλ. σχετικά αὐ. ἀ. 2).

Τό «Γιαλί Τσιφλίκη» τῆς ἐνθυμήσεως πιθανότατα σχετίζεται μέ τό «νεώτερον ἑλληνικόν χωρίον Γιαλῆ Τσιφλίκ 1½ ὥραν (ἀπέχον) τῆς Τριγλείας», στό ὁποῖο ὑπῆρχε καί μοναστήρι τῆς Ἁγίας Μαρίνας⁴⁵.

γ) Ἀνάλογη σημείωση, μ’ αὐτήν τῆς προγρ. β2, βρίσκεται στή σ. 6 τοῦ Εὐαγγελισταρίου:

«Ἔτος 1916 Ἰανουαρίου 6ῃ ἡμέρᾳ / Τετάρτῃ τῶν Θεωφανείων ἡ ὥρα / ὁκτώ τῆς ἡμέρας εὐρέθῃ ἡ βίβλος / αὕτη ὑπ’ ἐμοῦ ἐγκαταλελειμένη εἰς / τὰς χεῖρας βαρβάρων, ἐντός τῆς / μονῆς τῶν Ἁγίων Πατέρων / τῶν Μηδικῶν. ἐν Τριγλία / Τριγλία Ἰανουαρίου 6ῃ 1916⁴⁶ (ὑπογραφή) Γ. Καραγεωργιάδης / Μηχανικός» (εἰκ. 14).

Ἡ σημείωση αὕτη, ὅπως καί ἡ ἀνάλογη τῆς προγρ. β2 (εἰκ. 13) ἔχουν γραφτεῖ ἀπό τό ἴδιο χέρι· οἱ μικροδιαφορές πού παρατηροῦνται ὀφείλονται κυρίως στό διαφορετικό μέσον γραφῆς —μέ μελάνι ἡ πρώτη, μέ μολύβι ἡ δεύτερη.

Οἱ δύο αὐτές σύντομες ἐνθυμήσεις, πού σχετίζονται μέ τήν τύχη ἐνός βιβλίου, ἀντανακλοῦν κατά κάποιον τρόπο καί τόν ἱστορικό περίγυρο τῆς ἐποχῆς καί τῆς περιοχῆς. Γνωρίζουμε ὅτι τό 1915, τόν Ἰούνιο, οἱ Τριγλιανοί ἐκτοπιζοῦνται ἀπό τήν πατρίδα τους, τήν ὁποία καταλαμβάνουν οἱ Τούρκοι, «οἵτινες ἤρπασαν πᾶν τό κινητόν»⁴⁷. Μέσα σ’ ἐνα τέτοιο κλίμα ἐντάσσεται καί ἡ ἀναφορά τῶν σημειώσεων «ἡ βίβλος.....ἐγκαταλελειμένη εἰς τὰς χεῖρας βαρβάρων», «.....ἐγκαταλελειμένον καί ἀποριγμένον», ἐνῶ συγχρόνως δηλώνεται καί ἡ ἐγκατάλειψη «τῆς πάλαι ποτε ἀκμαζούσης» Μονῆς τῶν Πατέρων⁴⁸. Τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1918 οἱ Τριγλιανοί ἐπέστρεψαν στήν πατρίδα

45. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλεῖον - Τρίγλεια*, σ. 41· γιά τό Γιαλί Τσιφλίκ βλ. καί Ἐλένη Χατζεοῦδη-Τοῦντα, *Ἡ Ἱλιουστάλαξη ἀπό τήν Βιθυνία*, Ἀθήνα 1984.

46. Στούς ἀριθμούς τῆς ἡμερομηνίας ὑπάρχουν δύο διορθώσεις· κάτω ἀπό τό «6ῃ» διακρίνεται ἕνα «1η» καί κάτω ἀπό τό δεύτερο «1» τοῦ 1916 διακρίνεται ἕνα «0».

47. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλεῖον - Τρίγλεια*, σσ. 24-25.

48. Γιά τή Μονή τοῦ Μηδικίου καί σχετ. βιβλιογραφία βλ. παραπάνω καί σημ. 19· γιά τήν κατάστασι τῆς μονῆς στό 19ο/20ό αἰῶνα βλ. Εὐαγγελίδης, *Βρυλλεῖον - Τρίγλεια*, σ. 43, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐνῶ ἡ μονή ἦταν πλούσια στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ., τό 1922 εἶχε μόνο 3 μοναχοῦς. Καί μία παρένθεσι σχετικά μέ τήν προσωνυμία τῶν «Ἁγίων Πατέρων» πού ἔλαβε ἡ μονή καί τή διαφορετικὴ ἐρμηνεία πού δίδουν στοὺς «Πατέρες» ὁ Janin καί οἱ Mango - Ševčenko ἀντίστοιχα. Ἡ ἀναφορά, ἐδῶ, στίς ἐνθυμήσεις «Ἁγίων Πατέρων τῶν Μηδικῶν» ὑποδηλώνει ὅτι προκύπτει γιά τοὺς ἰδρυτές τῆς Μονῆς τοῦ Μηδικίου καί ὄχι γιά τοὺς Πατέρες τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας, ὅπως ἀναφέρουν οἱ Mango - Ševčenko (βλ. σημ. 19). Βέβαια ἡ σημείωσις αὕτη δέν ἀποτελεῖ λύσι τοῦ προβλήματος, ἀλλά εἶναι μία ἐνδειξη πῶς ἔχει περάσει καί ἐξηγηθεῖ στή μεταγενέστερη παράδοσι ἡ προσωνυμία τῶν «Ἁγίων Πατέρων».

τους γιά νά τήν ἐγκαταλείψουν, ὀριστικά αὐτή τή φορά, τόν Αὐγούστο τοῦ 1922⁴⁹.

13. Ἀπόστολος τοῦ 1886 (ἄρ. 74)

Στή σ. 2 ἡ σημείωση: «Δωρεά Ἀθανασίου Ἀραμπατζῆ».

14. Εὐαγγέλιον τοῦ 1887 (ἄρ. 104)

Στή σ. τ. δύο σφραγίδες:

α) «ΑΠΟΘΗΚΗ / ΩΡΟΛΟΓΙΩΝ - ΚΟΣΜΗΜΑΤΩΝ / Ι. & Π. ΝΕΓΡΕΠΟΝΤΗ / ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 43 (-) - ΘΕΣ/ΝΙΚΗ».

β) «ΑΔΕΛΦΟΙ Κ. ΣΦΥΡΑ / ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΑΙ - ΕΚΔΟΤΑΙ / ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ».

15. Ἱερατικόν τοῦ 1895 (ἄρ. 75)

α) Στή σ. τ. ἡ σημείωση: «ἀφιερῶται τῇ Ἐκκλησίᾳ / Σοφουλαρίου ὑπό τῆς Ἱερᾶς / Μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου / 15 Μαρτίου 1908». Ἀκολουθεῖ σφραγίδα: «ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ».

Στήν ἴδια σελίδα ὑπάρχει καί στρογγυλή σφραγίδα τῆς Μ. Βατοπεδίου, μέ τήν παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στό κέντρο καί ὀλόγυρα τήν ἐπιγραφή: «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ».

Εἶναι γνωστό ὅτι στό Σουφλάρ ὑπῆρχε τσιφλίκι, πού ἀνῆκε σέ κάποιον Ἰουδαῖο καί πωλήθηκε το 1903 στή Μ. Βατοπεδίου⁵⁰. Σύμφωνα μέ τίς ἐνθυμήσεις αὐτές, εἶναι φανερό πώς λίγα χρόνια μετά, τό 1908, ἡ Μονή ἔκανε δωρεά στό ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ὀρισμένα λειτουργικά βιβλία. Ἐκτός ἀπό τό Ἱερατικό, ἔξι ἀκόμη βιβλία φέρουν ἀνάλογη ἀφιέρωση στήν ἐκκλησία τοῦ Σουφλάρ (βλ. καί προηγούμενη ἀναφορά στή σ. 12): πρόκειται γιά τά ἑξῆς: Εὐαγγέλιον (ἄρ. 59), Μηνაῖα Δεκεμβρίου - Ἰανουαρίου - Φεβρουαρίου 1904 (ἄρ. 79), (εἰκ. 15), Μηναῖα Μαρτίου - Ἀπριλίου - Μαΐου 1904 (ἄρ. 122), Μηναῖα Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου 1904 (ἄρ. 121), Μηναῖα Σεπτεμβρίου - Ὀκτωβρίου - Νοεμβρίου 1904 (ἄρ. 120), Τριώδιον 1905 (ἄρ. 126)⁵¹.

β) Ἀνάμεσα στίς νεότερες καί χωρίς ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον σημειώσεις, πού καλύπτουν τίς λευκές σελίδες τοῦ βιβλίου, ἀναφέρουμε μία: «ὑπέρ τοῦ βιοσήμου τῆς Δημοκρατίας καί τῶν ἀγωνισθέντων ὑπέρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους ἡμῶν ὑγείαν, σωτηρίαν».

16. Πεντηκοστάριον τοῦ 1896 (ἄρ. 78)

Στή σ. α σφραγίδα τοῦ βιβλιοπωλείου: «ΔΕΠΑΣΤΑ ΣΦΥΡΑ ΓΕΡΑΡΔΟΥ ΕΝ

49. Εὐαγγελίδης, Βρυλλειον - Τρίγλεια, σ. 28, 29, 30.

50. Σχετικά μέ τήν ἀγορά τοῦ Σουφλάρ ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου, βλ. σημ. 2, 6 καί Ἐπίμετρο.

51. Στά βιβλία αὐτά δέν θά ἐπανεέλθουμε, παρά μόνο στήν περίπτωση πού ὑπάρχει κάποιο στοιχείο ἢ ἄλλη ἐνθύμηση πού ἀξίζουν νά ἀναφερθοῦν.

ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ».

17. *Μηναιὸν τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1896 (ἀρ. 81)*

Στό verso τῆς σ.τ. δυσανάγνωστη ὑπογραφή καὶ στή συνέχεια: «1923 Σεπτέμβριος 28 / 1923 ἔλθὼν Σουφλάρ ὡς ἐφημέριος...» [βλ. ἀμέσως παρακάτω μηνაῖα Ἰουλίου (ἀρ. 85) καὶ Σεπτεμβρίου (ἀρ. 87)].

18. *Μηναιὸν τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1896 (ἀρ. 85)*

Στό verso τῆς σ.τ. διαβάζουμε: «ἐδιορίσθη ἐφημέριος 1923 Σεπτεμβρίου 24» (βλ. ἀμέσως παρακάτω).

19. *Μηναιὸν τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1896 (ἀρ. 87)*

Στή 2η μπροστινὴ λευκὴ σελίδα διαβάζουμε:

«Αἰμιλιανὸς Σωτήρογλου / Διορισθεὶς ὡς ἐφημέριος τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1923 / ἐν Σουφλάρ (παλαιὸν ὄνομα Ν. Τρίγλιας)». Ἀκολουθεῖ ὑπογραφή τοῦ ἱερέα.

Οἱ ἐνθυμήσεις στὰ τρία μηναῖα τοῦ 1896 —Φεβρουαρίου, Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου— πρέπει νὰ γράφτηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸν ἐφημέριο Αἰμιλιανὸ Σωτήρογλου⁵², ὁ ὁποῖος ὁμῶς ὑπογράφει μόνον τὴν ἐνθύμηση στὸ μηναιὸ αὐτό, τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀνάλογες σημειώσεις καὶ τὴν ὑπογραφή «Σωτήρογλου» συναντοῦμε σὲ δύο ἀκόμη βιβλία: στὰ συσταχωμένα μηναῖα Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου 1904 (ἀρ. 121) καὶ σ' ἓνα Τριῶδιο τοῦ 1905 (ἀρ. 126) (βλ. παρακάτω).

Τὰ τρία μηναῖα τοῦ 1896, μέ τίς σημειώσεις τοῦ Σωτήρογλου, νομίζουμε —μέ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι ἴσως οἱ σημειώσεις εἶναι μεταγενέστερες τοῦ χρόνου διορισμοῦ (1923) τοῦ ἱερέα— ὅτι ἀνῆκαν ἐξ ἀρχῆς στὴν ἐκκλησία τοῦ Σουφλάρ. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε, διότι τὸ 1923, ὁπότε διορίσθηκε ὁ Σωτήρογλου ὡς ἐφημέριος στὸ Σουφλάρ, δέν εἶχε ὁλοκληρωθεῖ ἀκόμα ἡ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων στὴν περιοχὴ. Ἄν ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς εἶναι σωστός, τότε καὶ ἡ ὑπόλοιπη σειρὰ τῶν μηναιῶν τοῦ 1896 θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκε στὸ ναὸ τοῦ ἀγ. Ἀθανασίου⁵³.

20. *Εὐαγγέλιον χχ (ἀρ. 59)*

Βλ. Ἱερατικὸν 1895 (ἀρ. 75).

Ἐπιπλέον στὴν 1η σελίδα τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ὑπάρχει δύο ρορές ἢ ὠσειδῆς σφραγίδα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μ. Βατοπεδίου μέ τὴν παρὰ-

52. Τὸ ἐντὸς παρενθέσεως «παλαιὸν ὄνομα Ν. Τρίγλιας» εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη.

53. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τρία μηναῖα ποὺ ἀναφέρουμε, στὴν ἴδια σειρὰ (ἐκδοση, χρονολ. ἐκδόσεως, δέσμο κ.λ.π.) ἀνήκουν ἀκόμη καὶ τὰ ἐξῆς μηναῖα: Ἰανουαρίου, Ἀπριλίου, Μαΐου (1895), Ἰουνίου, Αὐγούστου, Νοεμβρίου, Δεκεμβρίου μέ ἀντίστοιχους ἀριθμούς καταγραφῆς: 80, 82, 83, 84, 86, 88, 89.

σταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ στό κέντρο καί ὁλόγυρα τήν ἐπιγραφή: «ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΗΣ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ 1879».

21. Πεντηκοστάριον τοῦ 1902 (ἄρ. 118)

Στό verso τῆς σ. 225 σημείωση, καλυμμένη κατά τό ἥμισυ ἀπό ἡμιδιαφανές χαρτί, πού ἐπιτρέπει ὥστόσο τήν ἀνάγνωσή της: «Ὁ ἱερεὺς Ἰωάννης Μιχαήλ ἐκ Σερρών ἐφημερεύων τό β' ἔτος ἐν τῇδε ἱερᾷ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς κοινότητος Προσενοικίῳ γράφει ταῦτα ἐνθυμίῳ χάριν τῇ 24ῃ Ἀπριλίου 1909».

Ἡ κοινότητα πού ἀναφέρεται στήν ἐνθύμηση νομίζω ὅτι μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ τό Πρόσνικ, χωριό τῆς περιοχῆς τῶν Σερρών, τῇ μετέπειτα Σκοτούσα⁵⁴. Στήν ταύτιση αὕτη συντείνει καί ἡ ἀναφορά τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μιά πού καί σήμερα ὁ ἐνοριακός ναός τῆς Σκοτούσας εἶναι ἀφιερωμένος στόν ἅγιο Γεώργιο⁵⁵. Δέν μποροῦμε ὥστόσο νά παρακολουθήσουμε τή διαδρομή τοῦ βιβλίου ὡς τή Ν. Τρίγλια.

22. Μνηαῖον Ἰουνίου - Ἰουλίου - Αὐγούστου τοῦ 1904 (ἄρ. 121)

Βλ. Ἱερατικόν 1895 (ἄρ. 75).

Ἐπιπλέον στό μνηαῖον Αὐγούστου, στή σ. 168: «Ἐδιωρίσθη Ἐφημέριος 1923 Σεπτεμβρίου 24 (ὑπογραφή) Σωτήρογλου»⁵⁶.

23. Τριῶδιον τοῦ 1905 (ἄρ. 126)

Βλ. Ἱερατικόν 1895 (ἄρ. 75)

Ἐπιπλέον ἡ ἐξῆς ἐνθύμηση: «Ἐλθὼν εἰς Πολύγυρον τῇ 23 / Σεπτεμ / 1923 ὡς ἐφημέριος Σουφλάρ Αἰμιλιανός Σωτήρογλου»⁵⁷.

24. Μνηαῖον τοῦ Ὀκτωβρίου (ἀκέφαλο) (ἄρ. 71)

Στήν πίσω λευκή σελίδα ἡ σημείωση: «Τοῦτο τό μηνέων εἶναι ἐκκλησίας Ἁγίου Ἀθανασίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας».

Προφανῶς πρόκειται γιά τό ναό τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Σουφλάρ.

25. Τριῶδιον (ἀκέφαλο) (ἄρ. 69)

Στό recto τοῦ μπροστινοῦ ἐσωφύλλου ἡ σημείωση: «Κτῆμα τοῦ Ἱεροῦ Κοινοβίου τοῦ Ξενοφώντος».

Στό verso τοῦ πίσω ἐσωφύλλου εἶναι γραμμένες οἱ σημειώσεις: «Παναγ.

54. Βλ. Μ.Ε.Ε., τ. 206ς, σ. 778· τό λόγιο καί ἐξελληνισμένο «Προσενοικίῳ» ταιριάζει καλύτερα στό μορφωμένο Ἱερέα· πρβλ. καί «τοῦ Σοφουλαρίου» στίς ἀφιερώσεις τῶν βιβλίων τῆς Μ. Βατοπεδίου ἀντί τοῦ «Σουφλάρ».

55. Βλ. Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1986, σ. 702.

56. Βλ. παραπάνω Μνηαῖον Σεπτεμβρίου 1896 (ἄρ. 87).

57. Βλ. ὅσα ἀναφέρονται στό Μνηαῖον Σεπτεμβρίου 1896 (ἄρ. 87).

Σκιάθου φευρ(ουαρίου) 25 ψωμί 1½ δκ(α)

27 φευρ(ουαρίου) παπατσίκος.....παξεμάδι 12 οκ(άδες)

Μαρτίου

1 / παξεμ 11½».

“Όπως πληροφορούμαστε από την πρώτη ενθύμηση τό βιβλίο άνηκε στή Μ. Ξενοφώντος.

Τή δεύτερη ενθύμηση την αναφέρουμε κυρίως γιά τό «Παναγία Σκιάθου» πού μνημονεύει.

Τελειώνοντας την ένότητα των ενθυμήσεων, παραθέτουμε έναν κατάλογο δσων βιβλίων στάθηκε δυνατόν ή έστω πιθανόν νά διευκρινισθεί ή προέλευση.

Σουκλάρ	Τρίγλια Προποντίδας	Άλλες περιοχές
1. Εὔαγγέλιον 1801 (98) ⁵⁸	1. Εὔαγγέλιον 1740 (103)	1. Μηναῖον Ἰουνίου 1740 (61)
2. Πεντηκοστάριον 1820 (111)	2. Εὔαγγέλιον 1848 (102)	2. Μηναῖον Μαΐου 1803 (62) (Α. Θράκη - Γανόχωρα)
3. Τριώδιον 1820 (114)		3. Μηναῖον Ἰουνίου 1804 (63) (Α. Θράκη - Γανόχωρα)
4. Μηναῖον Μαρτίου 1820 (109)		4. Πεντηκοστάριον 1902 (118) (περιοχή Σερρών / Σκοτού- σα)
5. Μηναῖον Ἀπριλίου 1820 (108)		5. Τριώδιον ἀκέφαλον (69) (Μ. Ξενοφώντος)
6. Μηναῖον Ἰουνίου 1820 (107)		6. Μηναῖον Αὐγούστου 1777 (64) (Α. Θράκη)
7. Μηναῖον Ἰουλίου 1820 (124)		
8. Μηναῖον Δεκεμβρίου 1820 (113)		
9. Ἱερατικόν 1895 (75)		
10. Εὔαγγέλιον (59)		
11. Μηναῖον Ἰανουαρίου 1896 (80)		
12. Μηναῖον Φεβρουαρίου 1896 (81)		
13. Μηναῖον Ἀπριλίου 1896 (82)		
14. Μηναῖον Μαΐου (1895) (83)		
15. Μηναῖον Ἰουνίου 1896 (84)		
16. Μηναῖον Ἰουλίου 1896 (85)		
17. Μηναῖον Αὐγούστου 1896 (86)		
18. Μηναῖον Σεπτεμβρίου 1896 (87)		
19. Μηναῖον Νοεμβρίου 1896 (88)		
20. Μηναῖον Δεκεμβρίου 1896 (89)		
21. Μηναῖον Δεκ. Ἰαν. Φεβ. 1904 (79)		
22. Μηναῖον Μαρτ. Ἀπρ. Μαΐου 1904 (122)		
23. Μηναῖον Ἰουν. Ἰουλ. Αὐγ. 1904 (121)		
24. Μηναῖον Σεπτ. Ὀκτ. Νοεμ. 1904 (120)		
25. Τριώδιον 1905 (126)		
26. Μηναῖον Ὀκτωβρίου ἀκέφαλο (71)		

58. Οἱ ἀριθμοί στήν παρένθεση, ὑπενθυμίζουμε, αναφέρονται στόν ἀριθμό καταγραφῆς.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

ΣΟΥΦΛΑΡ - Ν. ΤΡΙΓΛΙΑ

Σύντομη ιστορική ανασκόπηση

Στό βιβλίο «*Paysages de Macédoine*» (βλ. στο ἄρθρο σημ. 2) ἔχουν συγκεντρωθεῖ κωδικοποιημένες ὅλες οἱ σχετικές μέ τό Σουφλάρ μαρτυρίες, πού περιέχονται κυρίως στίς ἀναφορές καί διηγήσεις τών περιηγητῶν. Μέ βάση τίς μαρτυρίες αὐτές ἀλλά καί τίς πληροφορίες πού συνέλεξα, κατά τήν ἐνασχόλησή μου μέ τά παλαιά βιβλία τῆς Ν. Τρίγλιας, θά ἐπιχειρήσω μία σύντομη περιγραφή τῆς ιστορικής πορείας τοῦ Σουφλάρ, ἀναλύοντας ὁρισμένα στοιχεία καί ἐπισημαίνοντας κάποια προβλήματα.

Τό ὄνομα Σουφλάρ τό συναντοῦμε γιά πρώτη φορά τό 19ο αἰ. . Παλαιότερα δέν ὑπάρχει, ἤ τουλάχιστον δέν μᾶς εἶναι γνωστή, μνεῖα τοῦ χωριοῦ. Εἶναι γνωστό ὅμως ὅτι στούς βυζαντινοῦς χρόνους στήν περιοχή τοῦ Σουφλάρ συναντοῦμε δύο χωριά: τό Ὁξυνον καί τό Ρουσαῖον ἢ Ρωσαῖον⁵⁹.

Τό χωριό Soufular ἀναφέρει γιά πρώτη φορά ὁ Urquhart⁶⁰, ὁ ὁποῖος περιόδευσε τήν περιοχή γύρω στό 1830⁶¹. Ἡ μόνη ὥστόσο πληροφορία πού μᾶς δίδει γιά τό χωριό εἶναι ὅτι βρίσκεται σέ ἀπόσταση 3 μιλίων ἀπό τήν Κάρδια (προφανῶς Καρβιά – σημ. Ν. Σύλλατα) καί στήν συνέχεια μαζί μέ μία περιγραφή τοῦ τοπίου ἀναφέρει τρεῖς μεγάλους τετράγωνους πύργους, πού ὑψώνονται, σέ μικρή ἀπόσταση ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο, στή γυμνή πεδιάδα, πρὸς τήν μεριά τῆς θάλασσας⁶².

59. Βλ. σχετ. J. Lefort, *Villages de Macédoine I. La Chalcidique occidentale*, Paris 1982, σσ. 110 - 112, 138 - 141, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μέ τόν περιορισμό τοῦ 1321, τοποθετεῖ τό Ὁξυνον 1 χλμ. περίπου ΝΔ τῆς Ν. Τρίγλιας [περιοχή πού παλαιότερα, στόν 11ο αἰώνα, βρισκόταν τό χωριό Κλαπατουράδες (στόν ἴδιο βλ. καί σ. 83)] – χωρίς ὅμως νά ἔχει ἐπισημάνει στήν περιοχή ἱχνη ἀρχαίας ἐγκαταστάσεως, ἐκτός ἴσως ἀπό τήν Ξυνή Βρύση πού σώζεται μέχρι σήμερα – καί τό Ρουσαῖον στή θέση τῆς σημερινῆς Ν. Τρίγλιας. Βλ. καί τήν ἀποψη πού ἐκφράζει ὁ Πάνος Θεοδωρίδης, «Πίνακας τοπογραφίας τοῦ Ἀγιορείτικου παραγωγικοῦ χώρου», *Κληρονομία*, 13 β' (1981) 405, 417, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τό Ὁξυνον ἐκεῖ ὅπου σήμερα βρίσκονται τά Μικράλωνα καί τό Ρωσσαῖον ἐκεῖ ὅπου σήμερα ὁ παλιομαχαλᾶς Κιουτσούκ Σουφλάρ.

60. Γιά τόν Urquhart ἀλλά καί γιά τοὺς ἄλλους περιηγητές πού θά ἀναφέρουμε παρακάτω βλ. συγκεντρωμένες σύντομες πληροφορίες γιά τή ζωή καί τό ἔργο τους στό *Paysages de Macédoine*, σσ. 50-57.

61. Ὑπάρχει καί μία ἀναφορά τοῦ Σοφουλάρ σέ ἐξισλαμίσσεις τῶν ἐτῶν 1238-1239 (πρόκειται βέβαια γιά ἔτη Ἑγείρας) στό Ι. Βασδραβέλλης, *Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας, 1769-1832*, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 302, ὥστόσο δέν εἶναι βέβαιο ὅτι πρόκειται γιά τό Σουφλάρ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἢ πρόκειται γιά ἄλλο χωριό: π.χ. Σοφουλάρ λεγόταν καί τό Ἀγγελοχώριον· βλ. *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

62. D. Urquhart, *The spirit of the east*, vol. II, London 1839, σσ. 64-65, *Paysages de Macédoine*, σ. 244 (Sophlar) (σημ. 5), ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Urquhart ἀναφέρει 4 πύργους, τοὺς ὁποῖους οἱ συγγραφεῖς ἀποδίδουν πιθανότατα στό τοιφλίκι. Νομίζω ὅτι ἡ ἀναφορά τοῦ

Ἡ ἀμέσως ἐπομένη ἀναφορά τοῦ χωριοῦ γίνεται ἀπὸ τὸ Β. Νικολαΐδη στὰ 1859· ὁ Νικολαΐδης μνημονεύει τὸ συνοικισμό Sophoulari, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ 30 ἑλληνικά σπίτια⁶³.

Στὴ συνέχεια, σὲ μία καταγραφή τῶν σπιτιῶν κάθε χωριοῦ τοῦ καζᾶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ 1861-62, πού δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ Β. Δημητριάδη, τὸ Sofilar ἀναφέρεται ὡς μουσουλμανικός συνοικισμός με 5 σπίτια⁶⁴. Στὸ χάρτη 3— πού περιλαμβάνεται στὸ παραπάνω δημοσίευμα⁶⁵ —σημειώνονται τὰ χωριά τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ κατηγορία τους κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ.: τὸ Σουφλάρ σημειώνεται μετὰ τὸ σύμβολο τοῦ μουσουλμανικοῦ χωριοῦ καὶ μετὰ τὸ σύμβολο τοῦ μετοχιοῦ. Ἀπὸ δῶ διαφαίνεται —γεγονὸς πού θὰ ἐπιβεβαιωθεῖ στὴ συνέχεια— ἡ ὑπαρξὴ δύο Σουφλάρ: ἑνὸς χριστιανικοῦ καὶ ἑνὸς μουσουλμανικοῦ μετὰ λίγους κατοίκους. Τίθεται ὁμως τὸ πρόβλημα γιατί στὴν καταγραφή αὐτὴ ἀγνοεῖται τὸ χριστιανικὸ Σουφλάρ, τὸ ὁποῖο μόλις λίγα χρόνια πρὶν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ Νικολαΐδη.

Προτοῦ περάσουμε στὴν ἐπομένη μνεῖα τοῦ χωριοῦ, θὰ πρέπει νὰ σταματήσουμε γιὰ λίγο στὸ Χρυσανθίδη, ὁ ὁποῖος περιόδευσε τὴν περιοχὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει γύρω στὰ 1869. Ὁ Χρυσανθίδης μετὰ τὴν Καρβιά (Ν. Σύλλατα) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν Πορταριά μνημονεύει τὸ χωρίον Μουφτίδικον, ἀποτελούμενο ἀπὸ 40 οἰκίες, καὶ ἀγνοεῖ παντελῶς τὸ Σουφλάρ⁶⁶. Ὅπως κάναμε ἥδη ἔκτενως λόγῳ στὸ κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων —11. Πεντηκοστάριον 1820 (ἀρ.

ἀριθμοῦ 4 γιὰ τοὺς πύργους καὶ ἡ πιθανὴ ἐρμηνεία τους εἶναι λανθασμένη. Ὁ Urquhart μιλά γιὰ τρεῖς πύργους ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἓνας εἶναι κατεστραμμένος. Δὲν κάνει μνεῖα κανενὸς τοιφυλκιοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως σὲ σχέση μετὰ τοὺς πύργους ἀναφέρει τὴ λέξη «Μετόχι ἢ ἀγροκτηματα πού ἀνήκουν σὲ μοναστήρια». Ἐπὶ πλέον τοὺς πύργους δὲν τοποθετεῖ στὸ Σουφλάρ, ἀλλὰ τοὺς βλέπει, «ὅταν φαίνεται τὸ Σουφλάρ, νὰ ὑψώνονται, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, στὴ γυμνὴ πεδιάδα, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς (τὸν Urquhart δηλ. καὶ τὴ συντροφιὰ του) καὶ στὴν θάλασσα». Πιθανότερο λοιπὸν μοῦ φαίνεται ὅτι οἱ πύργοι ἀνήκουν σὲ κάποια ἀπὸ τὰ πολλὰ μετόχια πού ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ (ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ Χελανδαρινό, Καραμάν, Ρωσικό, Κωνσταντινίου κ.λ.π.) καὶ ὄχι σὲ τοιφυλκί τοῦ Σουφλάρ. Τέλος γιὰ νὰ κρίνει ὁ ἀναγνώστης παραθέτω αὐτοῦσια τὴ σχετικὴ παραπομπὴ τοῦ Urquhart: «...Until we came in sight of the village of Soufular, and there we saw three large square towers, one ruined, (metochi, or farms belonging to the monasteries), standing at a little distance from each other on the bare plain between us and the sea. There did not appear to be a shrub or a wall in the vicinity—they stood alone like relics of a former age. The landscape ...» βλ. ἐπίσης παρακάτω: α) σημ. 74, ὅσα λέει ὁ Struck γιὰ τὰ μετόχια πού συνάντησε στὴ διαδρομὴ του ἀπὸ τὸ Βουλγαρικὸ μετόχι (σημ. Χελανδαρινό) πρὸς τὸ Σουφλάρ. Τὰ μετόχια τὰ περιγράφει ὡς εἰρηπωμένα κἄστρα μετὰ πύργους μέσα στὸ γηγενὸ τοπίο, καὶ β) Χρυσανθίδης, δ.π. σ. 53, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ δύο πύργων, ἓνα στὸ Ρωσικὸ μετόχι καὶ ἓνα στὸ Ἱβηρικὸ μετόχι Καραμάν.

63. Β. Nicolaidy, *Les turcs et la Turquie contemporaine Itineraire et compte rendu de voyages dans les provinces ottomanes avec cartes détaillées*, τ. I-II, Paris 1859, σ. 65, *Paysages de Macédoine*, δ.π. σ. 244.

64. Δημητριάδης, «Φορολογικὲς κατηγορίες», δ.π., σ. 449, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

65. Δημητριάδης, «Φορολογικὲς κατηγορίες», δ.π., σσ. 440 - 441.

66. Χρυσανθίδης, δ.π., σ. 35, 53, *Paysages de Macédoine*, σ. 209.

111)— ὑπάρχει μεγάλη πιθανότητα, σύμφωνα μέ τίς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις, τό Μουφτίδικο νά ταυτίζεται μέ τό Σουφλάρ· παρ' ὅλα αὐτά παραμένει τό πρόβλημα τῆς διαφορετικῆς ὀνομασίας.

Μία σύντομη ἔρευνα σέ ἀρχεῖακό ὕλικό ἐνίσχυσε τήν ὑπόθεση τῆς ταυτίσεως τῶν δύο χωριῶν καί τήν ἐπικράτηση, κατά πᾶσαν πιθανότητα, τῆς ὀνομασίας «Μουφτίδικο» στά ἐπίσημα ἀρχεῖα.

Παραθέτουμε τίς σχετικές πληροφορίες:

«Τσιφλίκιον Μουχτίδικον» μέ 35 οἰκίες ἀναφέρεται σέ κατάλογο τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Κασσανδρείας τοῦ 1863, πού βρίσκεται στόν Α' τόμο τοῦ «Κώδικος Διαθηκῶν καί Ἀποφάσεων», τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κασσανδρείας. Ὁ ἀριθμός τῶν οἰκιῶν βρίσκεται στό ἐνδιάμεσο τῶν 30 οἰκιῶν τοῦ 1859 πού προσγράφει στό Σουφλάρ ὁ Νικολαΐδης καί τῶν 40 οἰκιῶν τοῦ 1869 πού προσγράφει στό Μουφτίδικο ὁ Χρυσανθίδης. Τό γεγονός αὐτό σέ συνδυασμό μέ τό ὅτι στό μνημονευθέντα κατάλογο δέν ἀναφέρεται τό Σουφλάρ μεταξὺ τῶν χωριῶν τῆς ἐπαρχίας Κασσανδρείας προστίθεται στά ὑπέρ τῆς ταυτίσεως τῶν δύο χωριῶν.

Δύο ἀκόμη φορές συναντοῦμε τό «Μουφτίδικο» στόν 1ο Κώδ. Πρακτικῶν Πνευματικοῦ Δικαστηρίου (Εἰσαγγελία Πολυγύρου):

Στή συνεδρίαση τῆς 20ῆς Ὀκτωβρίου 1903 (σ. 6, 1) ἀπορρίπτεται αἴτηση τῶν κατοίκων τοῦ «χωριοῦ Μουφτῆδικου» γιά χειροτονία καί δευτέρου ἱερέα, διότι τό χωριό ἀποτελεῖται ἀπό 25 μόνο οἰκογένειες.

Ἡ δεύτερη φορά πού ἀναφέρεται τό Μουφτίδικο στόν παραπάνω Κώδικα εἶναι σέ ὑπόθεση διαζυγίου καί μνημονεύεται μόνο ὡς τόπος καταγωγῆς: «Γιάννω Καροτσῆ κατὰ τοῦ Βασ. Ἀθ. Καροτσῆ ἐπὶ διαζεύξει ἐκ Μουχτιδίκου» (χρονολ. 3.4.1904 καί 14.4.1904, σ. 35, 3 καί 44, 2).

Μία ἀκόμη μνεῖα τοῦ Μουφτίδικου βρίσκουμε σ' ἓναν κατάλογο τῶν χωριῶν τῆς Μητροπόλεως Κασσανδρείας τοῦ 1907, πού δημοσιεύει ὁ Στάμος στό βιβλίο του γιά τό Μητροπολίτη Εἰρηναῖο. Στόν κατάλογο αὐτόν τό «Μουχτίδικο» συνιστάμενο ἀπὸ 36 οἰκίες τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν συνοικισμῶν κολίγων τσιφλικιῶν⁶⁷.

Τέλος, ἀναφέρουμε ὅτι σέ ἡλικιωμένους κατοίκους τῆς Ν. Τρίγλιας, πού κατάγονται ἀπὸ τό παλαιό Σουφλάρ, ὑπάρχουν κάποιες ἀμυδρές ἀναμνήσεις τῆς ὀνομασίας «Μουφτίδικο» γιά τό χωριό τους (προφορρικὲς μαρτυρίες).

Ἐπανερχόμενοι στό Σουφλάρ, τό ξαναβρίσκουμε στό Σχινά, ὁ ὁποῖος πέρασε ἀπὸ τήν περιοχὴ ἀνάμεσα στά ἔτη 1881-1886· τό ἀναφέρει ὡς τσιφλίκι κάποιου Ἰουδαίου, πού ἔχει 80 χριστιανικὲς οἰκογένειες, ἐκκλησία, παντο-

67. Στάμος, *Εἰρηναῖος*, σ. 248. Ἡ μνεῖα αὐτὴ χωρὶς νά διασαφηνίζει περισσότερο τὰ πράγματα ἀποτελεῖ μιά ἀκόμη ἐνδειξὴ τῆς ταυτίσεως τοῦ Μουφτίδικου μέ τό Σουφλάρ μιά καί στόν κατάλογο μεταξὺ τῶν χωριῶν δέν ἀναφέρεται ξεχωριστὰ τό Σουφλάρ.

πωλεῖο καὶ ρέοντα ὕδατα⁶⁸. Ἀπὸ τίς πληροφορίες αὐτές ἐπισημαίνουμε τὰ ἑξῆς: 1) Τό χωριό ἀναφέρεται ὡς τοιφλίκι κάποιου Ἰουδαίου, ἐνῶ στίς παλαιότερες μνείες (βλ. Urquhart, Νικολαΐδης) γίνεται λόγος γιὰ χωριό ἢ συνοικισμό· ἀντίθετα τό Μουφτίδικο ἀναφέρεται ὡς τοιφλίκι στήν ἐνθύμηση τοῦ 1837 (βλ. Πεντηκοστάριο 1820 ἀρ. 111), στὸν κώδ. Α΄ Διαθηκῶν καὶ Ἀποφάσεων καὶ στὸν κατάλογο τῆς Μητροπόλεως Κασσανδρείας τοῦ 1907 (βλ. παραπάνω), ἐνῶ ὁ Χρυσανθίδης τὸ ἀναφέρει «ὡς ἔπαυλιν ἐπισήμου τινός Ὁθωμανοῦ....» (βλ. παραπάνω)⁶⁹.

2) Ὁ πληθυσμός ἔχει σχεδὸν διπλασιασθεῖ [πρβλ. Νικολαΐδης: 30 σπίτια, Μουφτίδικο: 35 σπίτια (Κώδ. Α΄), 40 σπίτια (Χρυσανθίδης)]. 3) Γίνεται πρώτη φορά μνεία τῆς ἐκκλησίας, ἃν καὶ θά πρέπει νά ὑπῆρχε ἀπὸ παλαιότερα [(βλ. στὸ κεφάλαιο τῶν ἐνθυμήσεων 11. Πεντηκοστάριο 1820 (ἀρ. 111)]. 4) Τό παντοπωλεῖο θά τὸ ἀναφέρει ἀργότερα καὶ ὁ Ανεζου (βλ. παρακάτω), ἐνῶ τὰ ρέοντα ὕδατα σχετίζονται πιθανόν μέ κάποια βρύση ποῦ μέχρι πρόσφατα ὑπῆρχε στή βόρεια πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, κοντά στὸ κτηριακὸ συγκρότημα τοῦ μετοχιοῦ τῆς Μ. Βατοπεδίου. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα (παντοπωλεῖο - νερό) στάθηκαν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποῦ εὐνόησαν ἀργότερα τὴν ἐδῶ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων⁷⁰.

Ἡ ἐπόμενη ἀναφορὰ τοῦ Σουφλάρ γίνεται γύρω στὰ 1891 ἀπὸ τὸν Κ' ἡσὼν, ὁ ὁποῖος κάνει σαφὴ διαχωρισμὸ δύο Σουφλάρ: τὸ Sufllar ἢ Socilar μέ 150 ἑλλήνες κατοίκους καὶ τὸ Sufllar Mahala μέ 12 Τούρκους⁷¹. Ὁ μικρὸς αὐτὸς τούρκικος συνοικισμός, γνωστός καὶ ὡς Κιουτσούκ ἢ Κιουτσούκ Σουφλάρ, βρίσκεται 1 χιλ. περίπου βορείως τῆς Ν. Τρίγλιας⁷²· σήμερα σώζονται μόνο δύο καλύβια ἐκατέρωθεν τοῦ δρόμου (εἰκ. 16, 17), ἐνῶ κάποιοι κάτοικοι θυμοῦνται καὶ δύο πύργους ποῦ γκρεμίστηκαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ποῦ δίδει ὁ Κ' ἡσὼν εἶναι ἐντυπωσιακὰ μειωμένοι σέ

68. Ν. Θ. Σχινάς, *Ὁδοπορικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, Νέας ὀριοθετικῆς γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας, Μακεδονίας, τεῦχος Γ΄*, Ἀθῆναι 1887 (Χαλκιδική χειρσόνηρος), σ. 532, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

69. Γιὰ τὴ μετατροπὴ πολλῶν χωριῶν σέ τοιφλίκια λόγῳ τῆς βαριάς φορολογίας κατὰ τὸ 180-190 αἰ. βλ. Δημητριάδης, «Φορολογικὲς κατηγορίες», ὁ.π., σσ. 434-435, ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐπισημαίνεται ὅτι τὰ χωριά ποῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. εἶχαν μετατραπῇ σέ τοιφλίκια ἦταν πολὺ περισσότερα στήν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ στήν περιοχὴ τῆς Καλαμαριάς.

70. Βλ. ἄρθρο τῆς Θ. Γλαράκη, «Ἡ ἐγκατάσταση στή Ν. Τρίγλια», στήν ἐφημ. *Τριγλιανὰ Νέα*, Ὁκτώβριος 1988.

71. Τὸ βιβλίο τοῦ Κ' ἡσὼν δέ μοῦ ἦταν προσιτό. Πῆρα τὰ στοιχεῖα, ὅπως παρατίθενται στὸ *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

72. Βλ. π.χ. Ἐπιτελικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος 1927-1933 (1: 100.000), Ἐπιτελικὸς χάρτης φ. Ἐπανομὴ 1: 100.000 (Ἰαν. 1945). Ὁ χάρτης τοῦ Κοντογόνῃ τοῦ 1910 (1: 200.000) τοποθετεῖ τὸ «Σουφλάρ μαχ.» νοτίως τοῦ χωριοῦ· προφανῶς πρόκειται περὶ λάθους· βλ. καὶ σχετικὴ ἀναφορὰ γιὰ τὸ χάρτη τοῦ Κοντογόνῃ στὸ *Paysages de Macédoine*, σ. 61. Βλ. καὶ ὅσα ἀναφέρονται στή σημ. 1.

σχέση μέ τίς 80 οἰκογένειες πού δίδει ὁ Σχινᾶς, λίγα χρόνια νωρίτερα.

Τά στοιχεῖα τοῦ Σχινᾶ ἐπαναλαμβάνει στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ. ὁ Struck⁷³, ὁ ὁποῖος περιόδευσε τή Χαλκιδική γύρω στό 1901. Συγκεκριμένα ἀναφέρει τό τσιφλίκι Sufilar ἢ Soflar ὡς ἕνα χωριό μέ ἐκκλησία καί 80 σπίτια μέ 300 κατοίκους⁷⁴.

Τό 1903 τό τσιφλίκι Σουφλάρ τό ἀγοράζει ἀπό τόν Ἑβραῖο ἔμπορο Μοδιάνο ἡ Μονή Βατοπεδίου⁷⁵ (εἰκ. 18, 19). Ὅπως ἀναφέρεται σέ ἐγγράφο τοῦ 1911 τοῦ μητροπολίτη Κασσανδρείας Εἰρηναίου, ἡ ἀγορά αὐτή ἔγινε ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου προκειμένου νά ἀποτραπεῖ ἡ ἀγορά του ἀπό τήν σερβική κυβέρνησι⁷⁶. Ὁ ἴδιος μητροπολίτης, τό 1911 καί τό 1914, προβαίνει σέ ἐνέργειες γιά τήν ἐξαγορά τοῦ Σουφλάρ ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου μέ σκοπό τήν πρῶτή φορά νά ἀποδοθεῖ στοὺς κολίγους καί νά δημιουργηθεῖ ἔτσι ἑλληνική ἐστία μέσα στήν Καλαμαριά, τή δεύτερη νά ἐγκατασταθοῦν οἱ πρόσφυγες ἀπό τή Θράκη⁷⁷.

Μετά τήν προσάρτηση τών νέων ἐπαρχιῶν στήν Ἑλλάδα, κατά τήν ἀπογραφή τοῦ 1913, στήν ὑποδιοίκηση τῆς Χαλκιδικῆς ἀναφέρονται δύο Σουφλάρ: τό ἕνα μέ πληθυσμό 215 κατοίκους καί τό ἄλλο μέ 24⁷⁸.

Τό 1914 ἐπισκέπτεται τή Χαλκιδική ὁ Ανεζου· ἀναφέρει τό Ciuviler ἢ Tsioufilar ἀποτελούμενο ἀπό δύο ὁμάδες σπιτιῶν, ἀπό 15 σπίτια ἡ κάθε μία

73. Βλ. *Paysages de Macédoine*, σ. 56 (Struck).

74. A. Struck, *Makedonische Fahrten. I Chalkidike*, Wien und Leipzig 1907, σ. 37, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

75. Βλ. Προηγούμενος Θεόφιλος Βατοπαιδινός, «Χρονικόν περὶ τῆς Ἱερᾶς καί Σεβασμίας Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου Ἁγίου Ὁρους», *Μακεδονικά* 12 (1972) 96. Ὁ συνάδελφος κ. Ἱ. Παπάγγελος μοῦ γνωστοποίησε φωτοαντίγραφο τοῦ καταλόγου τών ἐγγράφων τῆς Μ. Βατοπεδίου πού ἀφοροῦν τό μετόχι στό Σουφλάρ· σύμφωνα μέ τόν κατάλογο αὐτό ἀριθμοῦνται 113 ἐγγράφα, τά παλαιότερα μέ χρονολογία 1905. Τέλος ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι μεγάλο τμήμα τοῦ μετοχιακοῦ συγκροτήματος σώζεται μέχρι σήμερα, ἀπό τό ὁποῖο ξεχωρίζει τό κεντρικό κτίριο καί ὁ περίβολος πού φέρει χρονολογία 1909. Γύρω ἐπίσης ἀπό τά μετοχιακά κτίσματα διατηροῦνται καί πολλά κολιγόσπιτα· πρόκειται γιά ἰσόγεια διαμερίσματα συνεχόμενα τό ἕνα μέ τό ἄλλο (εἰκ. 18, 19).

76. Στάμος, *Εἰρηναῖος*, σσ. 74, 211.

77. Στάμος, *Εἰρηναῖος*, σσ. 74-75, 210-214. Ὅσον ἀφορᾷ τό θέμα τῆς ἀποδόσεως τοῦ Σουφλάρ στοὺς κολίγους, ὁ Στάμος δημοσιεύει τό ἐγγράφο-ἐπιστολή τοῦ μητροπολίτη πρὸς τήν Τράπεζα Ἀθηνῶν (σ. 210), στό ὁποῖο ἀναπτύσσει μεταξύ τών ἄλλων καί τόν τρόπο μεταβίβασης τῆς γῆς στοὺς κολίγους καί ζητᾷ τή συνδρομή τῆς γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ του. Ἡ ἐπιστολή αὐτή ἔχει ἡμερομηνία 25.2.1911. Ἀνάλογη ἐπιστολή τοῦ μητροπολίτη πρὸς τόν προηγούμενο Γερμανό τῆς Μ. Βατοπεδίου μέ ἡμερομηνία 23.2.1911 ἔθηκε ὑπ' ὄψιν μου ὁ συνάδελφος κ. Ἱ. Παπάγγελος.

78. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική καί πληθυσμακὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλλάδος 1821-1971*, τ. Β', Ἀθήνα 1975, σ. 86· τό Σοφλάρ μέ τοὺς λίγους κατοίκους πιθανόν ἀνταποκρίνεται στό Sufilar mahala τοῦ Κ'νδον· βλ. καί *Paysages de Macédoine*, σ. 244 (Sophilar), σμμ. 3, ὅπου ἀναφέρεται ὡς δεύτερη πιθανότητα τό Σοφλάρ μέ τοὺς λίγους κατοίκους νά ἀνταποκρίνεται στό μετόχι τῆς Μονῆς Βατοπεδίου. Δέν νομίζω ὅτι εὐσταθεῖ ὁμως μιά τέτοια πιθανότητα.

καί σέ απόσταση 800 μ. μεταξύ τους· οί κάτοικοι εἶναι Τοῦρκοι καί τσιγγάνοι οἰκόσιτοι (Turcs, Tziganes domestiques)· ὑπάρχει μία μικρή ἐκκλησία. Μνημονεύει ἐπίσης τήν ἀγορά ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου τοῦ τσιφλικιοῦ πού ἀνήκε σέ Ἰουδαῖο, καθώς καί τήν ὑπαρξη ἑνός μπακάλη («un bakal») ⁷⁹ (πβλ. ±30 χρόνια νωρίτερα τήν ἀναφορά ἀπό τό Σχινᾶ ἑνός παντοπωλείου). Οἱ πληροφορίες τοῦ Αvezou ὅσον ἀφορᾷ τήν πληθυσμιακή κατάσταση τοῦ χωριοῦ προκαλοῦν κάποια σύγχυση, μιά καί ἐξισώνει σέ πληθυσμό τά δύο Σουφλάρ (15 + 15 σπίτια) καί μειώνει αἰσθητά τόν ἀριθμό του σέ σχέση μέ τά στοιχεῖα τῆς πρόσφατης ἀπογραφῆς τοῦ 1913· συγχρόνως ἀναφέρει ὡς κατοίκους μόνο Τοῦρκους καί τσιγγάνους, ἐνῶ μνημονεύει τήν ὑπαρξη χριστιανικῆς ἐκκλησίας.

Τό 1914 τό Σουφλάρ ἀναγράφεται στόν κατάλογο τῶν χωριῶν πού ἀνήκουν στήν Ὑποδιοίκηση τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης καί σημειώνεται ἡ ὑπαρξη Δημοτικῆς σχολῆς ⁸⁰.

Τό 1918 τό Σουφλάρ ἐνώθηκε μέ τήν κοινότητα Πορταριάς καί τό 1920 εἶχε 276 κατοίκους ⁸¹.

Τό 1924 τό Δημόσιο ἐκμισθώνει τό μετόχι Σουφλάρ ἀπό τή Μ. Βατοπεδίου, προκειμένου νά ἐγκατασταθοῦν οἱ πρόσφυγες ⁸².

Ὁ συνοικισμός Ν. Τρίγλια ἀναγνωρίσθηκε ὡς κοινότητα τό 1926 καί στήν ἀπογραφή τοῦ 1928 εἶχε 1.064 κατοίκους ⁸³.

79. D. Feissel - M. Seve, «La Chalcidique vue par Charles Avezou (Avril-Mai 1914)», *BCH* CIII - 1979, I Études, σ. 251, *Paysages de Macédoine*, σ. 244.

80. *Συλλογή ὀργανικῶν διατάξεων, ἐγκυκλίων, διαταγῶν καί ὁδηγῶν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας*. Ἐκδοθεῖσαι κατὰ τό ἔτος 1914, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1914.

81. *Στοιχεῖα συστάσεως καί ἐξελίξεως τῶν Δήμων καί Κοινοτήτων*. 48 Νομός Χαλκιδικῆς, Ἀθῆναι 1962, σσ. 156-157, Χουλιαράκης, ὁ.π., σ. 137.

82. Βλ. σημ. 6.

83. *Στοιχεῖα*, σσ. 126-127, 156-157, Χουλιαράκης, ὁ.π., σ. 243· γιά τή μετονομασία τοῦ Σουφλάρ σέ Ν. Τρίγλια βλ. σημ. 3.

SUMMARY

Leda Tosca-Zacharof, *Old ecclesiastical printed books of the churches of N. Triglia in Chalkidiki.*

In 1983-84 the 10th Emporate of Byzantine Antiquities recorded the icons, the liturgical objects and the old books preserved in the two churches of N. Triglia; St. Athanasios and Pandovasilissa.

The church of St Athanasios, a building of the previous century, is situated in the N.E. border of the settlement near the metochi of the monastery of Vatopedion. This church belonged to the quarter Souflar—which changed its name to N. Triglia after the settling of the refugees—and it is one of the few churches in W. Chalkidiki that isn't metochi of a monastery. The church of Pandovasilissa, on the main road which traverses the village, was built after the settling of the refugees, who came mainly from Triglia of Propontis, and gave the church the name of the central church of their native country.

In this article we deal only with the presentation of the old books inventoried in both churches of the village.

The purpose of this presentation is not their bibliographical recording so much as the compilation of a catalogue of the rich material (belonging to the refugees and also local) which exists in N. Triglia, as well as the drawing of information either from the books themselves or from the recollections they contain.

The books are liturgical and cover the period from 1725 to 1905. Their presentation is as follows:

— A catalogue of the books from 1725-1862, in which are included 22 publications. Because the books are already listed in the Greek Bibliography, their presentation is brief with reference to the main general bibliographies. There follows a general comment marking certain special sections, while there is an effort to place the origin of the books.

— A catalogue of the books from 1886-1905, which includes 27 publications. Because a general bibliography for the Greek publications after 1863, does not exist, in this catalogue are noted the complete bibliographical elements of each publication. There follows, as in the former case, a general comment and an effort to place the origin of the books.

— A catalogue of the headless books and a list with the incomplete

copies.

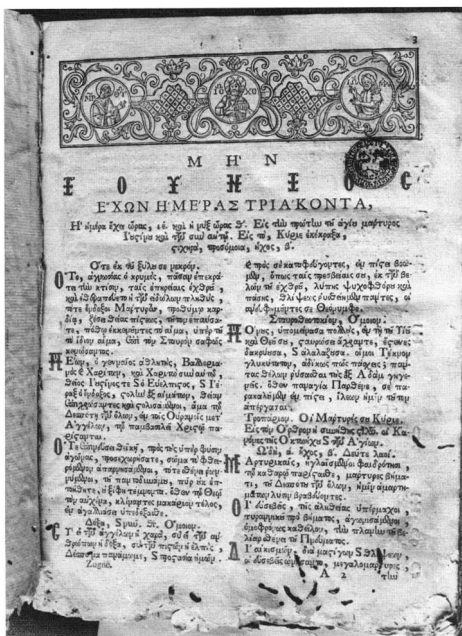
After the catalogues we are dealing with the notes contained in the books and the inscriptions on some of the bindings. Finally we present an index in which are registered those books whose place of origin is ascertained completely or to a certain extent. Then comes an addition, where, based on information collected by travellers and material from archives supplemented by information given in certain notes, we attempt to record the elements concerning the history of the Souflar settlement from the 19C to the settling there of the refugees.

Εἰκ. 1. Πεντηκοστήριον τοῦ 1725 (ἀρ. 68).

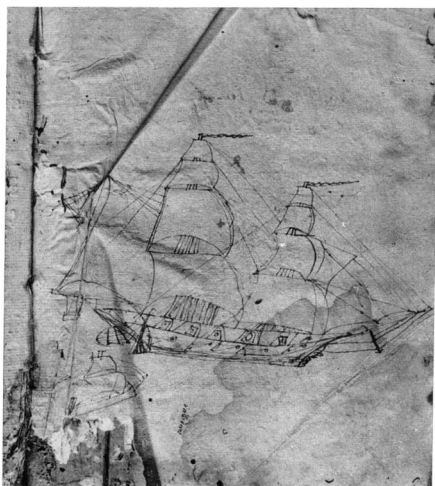
Εικ. 2. Εύαγγέλιον τοῦ 1740 (ἀρ. 103), α) Ἐμπρόσθια ὀψη, β) Ὀπίσθια ὀψη.

Εἰκ. 3. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἀρ. 61).

Είχ. 4. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἀρ. 61).

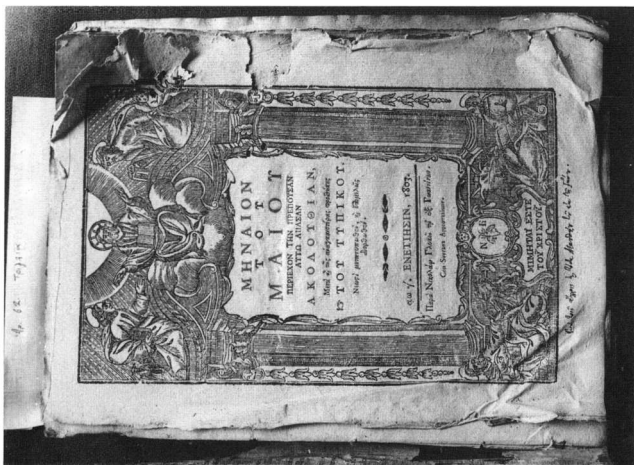

Είχ. 5. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1740 (ἀρ. 61).

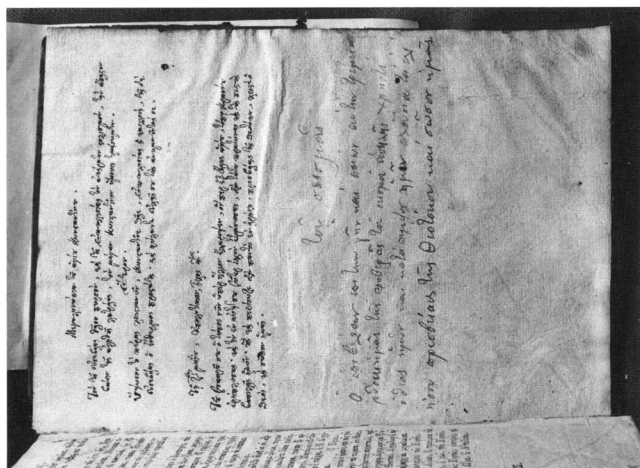

Εἰκ. 6. Εὐαγγέλιον περὶ 1801 (ἀρ. 98). α) Ἐμπρόσθια ἐψη, β) Ὀπίσθια ὄψη.

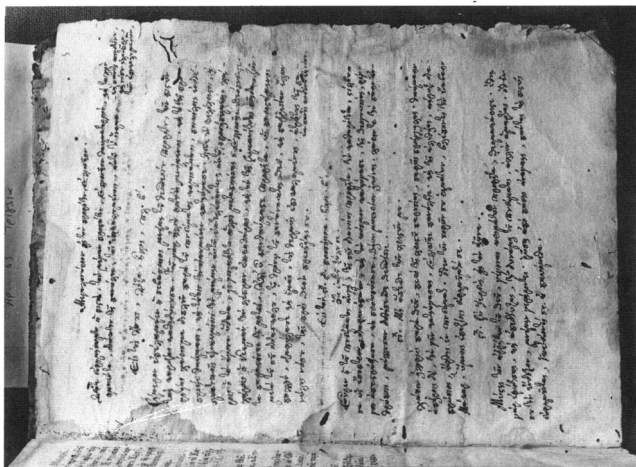

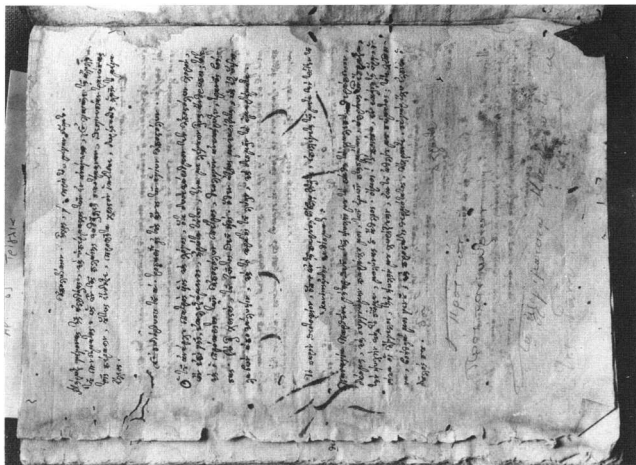
Είχ. 7. Μηναίον τοῦ Μαΐου τοῦ 1803 (ἱδ. 62).

Είχ. 8. Μηναίον τοῦ Μαΐου τοῦ 1803 (ἱδ. 62).

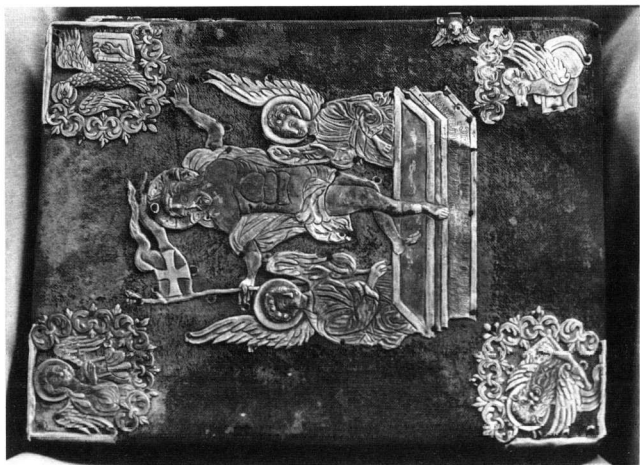
Εἰκ. 9. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1804 (ἀρ. 63).

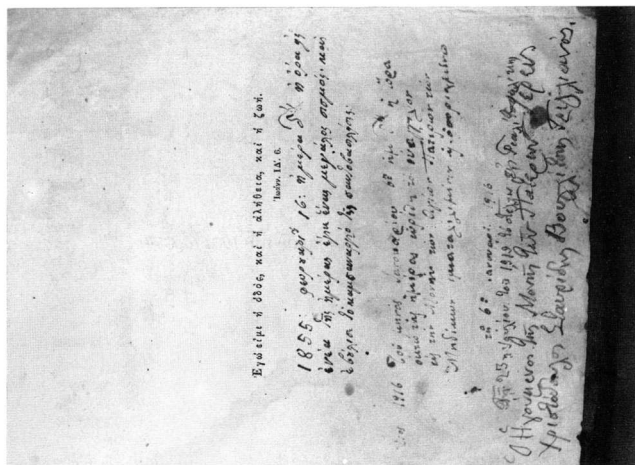
Εἰκ. 10. Μηναῖον τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1804 (ἀρ. 63).

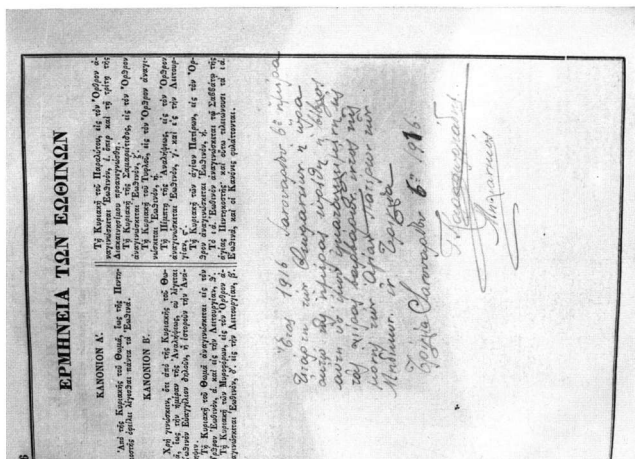
Είχ. 1. Μηνάιον του 'Ιουνίου του 1864 (ἀρ. 63).

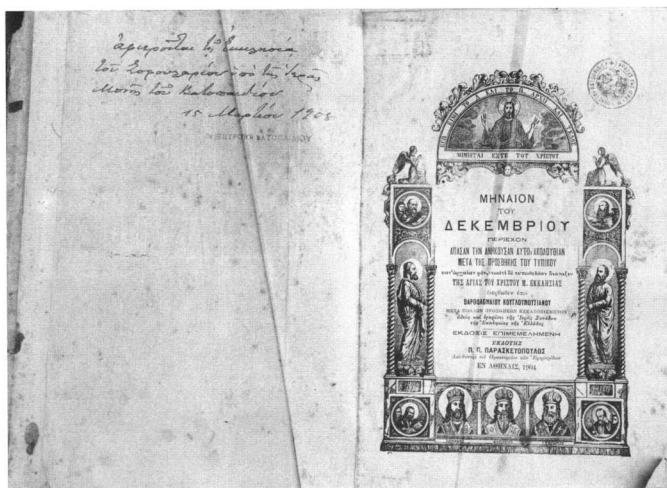
Είχ. 12. Εὐαγγέλιον του 1848 (ἀρ. 102).

Εἰκ. 13. Εὐαγγέλιον τοῦ 1848 (ἀρ. 102).

Εἰκ. 14. Εὐαγγέλιον τοῦ 1848 (ἀρ. 102).

Είχ. 15. Μηναῖον τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1904 (ἀρ. 79).

Εἰκ. 16. Κιοντσούκ Σουφλάρ. Καλύβα ἀνατολικά τοῦ δρόμου (φωτ. 1988).

Εἰκ. 17. Κιοντσούκ Σουφλάρ. Καλύβα δυτικά τοῦ δρόμου (φωτ. 1988).

*Είκ. 18. *Αποψη από ΝΑ τοῦ μετοχιακοῦ συγκροτήματος τῆς Μ. Βατοπεδίου (φωτ. 1988).*

Είκ. 19. Τό μετοχιακό συγκρότημα τῆς Μ. Βατοπεδίου μέ τά κολιγόσπιτα (φωτ. 1988)